

Att handleda till medborgarskap

Utdrag ur:

Den vackra mot - makten

Torsten Laxvik

6 Att handleda till medborgarskap

BUDSKAPET I DENNA bok är hittills följande. Gårdarna tillkom för att kontrollera pubertetsbuset – arbetarklassens pojkar med icke-respektabel livsstil. Huvudmotsättningen inom verksamheterna tycks stå mellan de ordningsupprätthållande ledarna och de röriga ungdomarna där metoderna för kontroll har utvecklats. Fritidsledaryrket har professionaliserats och besökarna har blivit mer frimodiga. Försöksverksamheter visar att det är möjligt att byta förhållningssätt gentemot besökarna från ett kontrollerande till ett handledande.

Förutsättningarna för att förändra gårdarnas kvalitet föreligger. Allt fler kommuner lämnar det problemorienterade perspektivet för ett salutogent och uppmuntrar till främjande arbete och till demokratiska aktiviteter på gårdarna. Samtidigt utarmas verksamheterna genom besparingar. Minns också Fritidsforums syn på en av gårdens uppgifter: Att se och höra (bekräfta) gruppen, få den att formulera sina livsmål och intressen samt stödja i realiserandet av dessa.

I det kommande kapitlet ska jag staka ut en möjlig väg till den kvalitativa förändring som övergången från ett kontroll- till ett autonomispår innebär.

LIVETS VÄSEN – ANSVARIGHETEN

Innan vi går vidare vill jag återvända till Frankls utsaga om att livets väsen är ansvarigheten. Ansvarigheten som tanke är nära besläktad med begreppet vuxenhet. Naroskin menar att ett av vuxenlivets mer framträdande kännetecken är kravet att prioritera. Med detta menar han att göra medvetna val. Livet som vuxen handlar om att inse att allt man företar sig är resultat av val. Som vuxen kan man inte längre skylla ifrån sig utan man måste faktiskt ta ansvar för alla situa-

tioner man försätter sig i. Endast barn och omyndiga blir försatta i situationer, vuxna försätter sig.

Vuxenhet och ansvarighet innebär att vara sitt eget subjekt. Motsatsen är naturligtvis att betrakta sig själv som ett objekt, som ett offer, som fri från ansvar. Naturligtvis finns det situationen där människan faktiskt är ett offer, till exempel vid olyckor eller naturkatastrofer men ansvarighet innebär att i varje situation som det faktiskt föreligger en valmöjlighet träda fram som subjekt. Frankl valde att söka meningen i livet i det lidande han genomgick som fånge i ett tyskt koncentrationsläger. Han betraktade sig inte som ett offer utan som ansvarig för sina reaktioner och upplevelser av den situation han befann sig i.

Att vara sitt eget subjekt innebär att ha tagit makten över sitt eget liv. Det engelska uttrycket empowerment uttrycker just att bemyndiga (sig själv). När en grupp bemyndigar sig och börjar agera för sina intressen brukar det kallas community empowerment. Något riktigt bra svenskt uttryck för detta saknas tyvärr. I vissa sammanhang talas det om gruppens civila kompetens för att beskriva förmågan att hantera sin situation.

Det finns också en närhet mellan begreppen vuxenhet och autonomi. Det senare brukar översättas med självständighet, självstyrelse och oberoende. Vuxenhet är endast på ett ytligt plan besläktat med symboliska cesurer (övergångar) som att fylla 18 år, gifta sig, skaffa egen bostad, samlagsdebutera, rösta och liknande.

Utifrån ovanstående begrepp kan vi nu söka dess motsatser. Mot ansvarigheten står ansvarslösheten, mot vuxenheten står barnligheten, mot subjektet står objektet och mot autonomi står att vara kontrollerad eller beroende.

Livet är en resa från objektrollen till det ansvarstagande subjektet inom en mängd olika sfärer. I boken *Bärande relationer* (Laxvik) beskrivs tonåringens behov av att möta vuxna för att orientera sig i det kommande vuxenlivet. Det krävs både mod och kraft för ungdomar att kapa banden bakåt till föräldrarna och ta sig frihet – autonomi.

Vuxenblivande innebär till exempel ett ekonomiskt ansvarstagande. Föräldrarnas ekonomiska ansvar för sina barn upphör i allmänhet när gymnasieåldern är över. Då går de flesta över till eget boende med studielån eller arbete. Enstaka ungdomar försöker dock få de sociala myndigheterna att överta det ekonomiska ansvaret för dem i ett försök att slippa träda fram som ekonomiska subjekt.

Inom sexualiteten ska unga människor också börja uppträda som subjekt, det vill säga själva ta det fulla ansvaret för sin egen njut-

ning och eventuella konsekvenser av den. En del unga flickor vill vara kvar i objektrollen och önskar sig en man som tar ansvar för deras orgasmer. En del unga män framträder som offer för krigarkulturens mansmyt och tar oombedda ansvar för sina flickvänners njutning i tron att de då är goda älskare. Sådana prins- och prinses-sarelationer är inte ovanliga i vårt samhälle.

Vuxenblivande innebär också känslomässigt ansvarstagande; insikten att alla känslor jag känner inom mig är mina. Många utstår inte denna tanke utan tror att det är omgivningen som är ansvarig för vilka känslor som väcks inom dem. Ett uttryck för sådant tänkande och kännande är när någon låter sig provoceras men menar att det är provokatören som är problemet. Till den känslomässiga ovuxenheten hör också förälskelsen där de betutade tror att det är den andre som bibringar dem den euforiska känslan av lycka.

Till ansvarigheten hör också att reagera och agera mot orättvisor i samhället. Att bilda opinion och skapa rörelse mot orättvisor och för ett bättre samhälle innebär att träda fram som medborgare. Motborgare kan man kalla dem som gör sig till offer för makten och klagar på usla politiker utan att själva träda fram som egna politiker. Etatism kallas sådana strömningar där människor tror sig vara fria från ansvar eftersom de överlåtit till de styrande i staten befogenheterna att utöva makt.

Det här kapitlet handlar om fritidsgårdens roll i bibringandet av denna specifika form av politisk vuxenhet – medborgarskap. Med medborgarskap menas inte här det rättsliga förhållande som tillkommer en del människor i stater utan rätten att träda fram på den politiska scenen och begagna sig av sin medborgerliga rätt att ta strid för det man känner och tycker. Bland ungdomar kan sådan rätt gälla att slippa håltimmar på fredag eftermiddag i skolan, ändrade öppettider på fritidsgården, fler speltider i idrottshallen eller billigare ridning.

ATT FRÄMJA UTVECKLING

Hur kan man gå tillväga för att främja besökargruppens utveckling genom att få dem att formulera sina livsmål och intressen? Att uppdraget uppifrån (politikernas målskrivningar) är givet är endast en av förutsättningarna för att kunna arbeta. Man måste också etablera en kommunikation med dem man ska arbeta med och erhålla deras uppdrag.

Kirkegaards klassiska formulering hjälper oss en bit på vägen att utforska vårt förhållningssätt:

Om jag vill lyckas med att föra en människa mot ett bestämt mål måste jag först finna henne där hon är och börja just där. Den som inte kan det lurar sig själv när hon tror att hon kan hjälpa andra. För att hjälpa någon måste jag visserligen förstå mer än vad hon gör men först och främst förstå det hon förstår. Om jag inte kan det så hjälper det inte att jag kan och vet mera. Vill jag ändå visa hur mycket jag kan så beror det på att jag är fåfång och högmodig och egentligen vill bli beundrad av den andre stället för att hjälpa henne.

All äkta hjälpsamhet börjar med ödmjukhet inför den jag vill hjälpa och därmed måste jag förstå att detta med att hjälpa inte är att vilja härska utan att vilja tjäna. Kan jag inte detta så kan jag inte heller hjälpa någon (Norén/Westin).

Kirkegaard säger att det kan ligga egoistiska motiv bakom viljan att hjälpa. Jag har genom åren sett många fritidsledare som agerat som om fritidsgården och dess ungdomar varit till för dem själva. Ett exempel på sådana karaktärer är »containern« som försöker ge sig själv värde genom att ställa sig vidöppen för besökarnas psykiska smärta genom ideliga samtal om deras svårigheter och problem. Ett annat exempel är »arrangören« som ständigt ser till att det finns aktiviteter att konsumera för besökarna. Det egna behovet av att något ska hända och själv framstå som duktig har då tagit överhanden.

Ett känt citat av Buber hjälper oss ytterligare en bit på vägen.

Betrakta tre ting. Vet varifrån du kommer, vart du är på väg och inför vem du är ansvarig (Gren).

Det är oerhört viktigt att man vet vem man själv är i arbetet med människor. Man måste vara medveten om sin egen historia och den roll man träder in i för att medverka i produktiva möten. Man måste också veta sitt uppdrag, vart man är på väg och vem man har fått uppdraget av för att kunna redovisa vad man utträttat. »Vet varifrån du kommer«, kan tolkas som att man är självmedveten och har någorlunda kontroll på var man tillfredsställer sina egna primära behov av bekräftelse, kärlek, sexualitet och uppskattning. Svagt utvecklad arbetsledning och bristande handledning kan vara en av orsakerna till den underordningens solidaritet som Trondman pekar på. Fritidsledarna söker då sin bekräftelse bland besökarna istället för hos sin uppdragsgivare och tenderar därför att närma sig ungdomlighet istället för vuxenhet. Där fritidsledare följer ungdomarnas klädmode indikeras sannolikt något sådant. I hierarkiska organisationer tycks det vara så att om medarbetarna inte blir påfyllda (bekräftade) uppifrån så suger de ut dem som är under.

Viljan att hjälpa måste också grunda sig på insikten att den enda människa man kan och har rätt att förändra är sig själv. När man är

öppen för att förändra sig själv har man skapat en av förutsättningarna för att kommunicera med andra. Eftersom resultatet av kommunikation är oförutsägbart kan dess konsekvenser inte planeras. En ledare kan inte på förväg bestämma vad en grupp ska komma fram till. Om så är fallet har man skrivit de unga på näsan. Med formuleringen »få gruppen att formulera sina livsmål« understryks kommunikationen framför den egna ambitionen.

Om den enda människa man kan hjälpa är sig själv, hur ska man då kunna bidra till andras utveckling? Svaret är ganska enkelt. Genom att utveckla sig själv. Ungdomar söker ständigt förebilder att identifiera sig med eller ta avstånd ifrån. Grandelius formulerar sig så här när det gäller föräldraskap »Det finns ingen gåva föräldrar kan ge sina barn som är större än kärleken till varandra och också till sig själva. Då visar man de unga genom sitt sätt att vara att vuxenhet är något attraktivt«. Vi vet också att affekt genom så kallad känslomitta och positiv bekräftelse påverkar andra (Hagström). Men det finns ytterligare ett sätt. Det subjektiverande förhållningssättet. Det innebär i korthet att man betraktar de människor man möter som sina egna subjekt; att de själva inom sig bär förmågan att utvecklas och har fullkomlig rätt att själva välja om och när de vill göra det. Man bör alltså inte skapa yttre tryck på människor utan bistå dem att utveckla sin inre auktoritet, att bli rorsmän på sina egna skepp. Som nämnts tidigare finns hos många människor en vilja att slippa ta ansvar för sig själva. Psykologiskt hägrar ansvarslösheten i vaggans värld. Så fort någon framträder och tar ansvar för andra erbjuds också rollen som ansvarslös. Ett exempel:

På ett äventyrläger på Camp Change utspelade sig följande: Ett 15-tal ungdomar från tre olika gårdar var samlade till ett fyradagarsläger. I gruppen fanns en mindre grupp flyktingpojkar från det forna Jugoslavien. De var några år äldre än övriga deltagare och hade rekryterats till resan på grund av sitt utagerande hemma på gården och i bostadsområdet. Dessa ungdomar testade ständigt gränser. Första och andra natten sov de inte utan sprang runt och störde. De medföljande fritidsledarna försökte med hot och förmaningar att reglera deras uppträdande utan större framgång. Lägerledningen beslöt då att göra en äventyrsövning kring deras nattliga eskapader. Ungdomarna fick i cirkeln definiera hur de upplevde situationen, hur de skulle vilja ha det och vad som skulle göras för att det skulle bli på det sättet. Ungdomarna formade en klok plan där de bestämde tid för tystnad på kvällen, en ansvarig för tystnaden utsågs och sanktioner för de som bröt avtalet formulerades. Inga ledare deltog i arbetet förutom äventyrspedagogen. Ungdomarna redovisade senare för övriga vuxna och ung-

domar vad de kommit fram till. Det var uppenbart att det var en stor upplevelse för de stökiga ungdomarna att få träffa en vuxen som visade tillit till dem.

Kvällens sista programpunkt var en delning med hjälp av en fjäder som vandrade från hand till hand där alla deltagare gavs luft att yttra sig över något kring dagen. En av fritidsledarna tar fjädern, tittar intensivt och dröjande in i elden och säger »jag hoppas verkligen att ni följer de beslut ni har fattat«. Knallpunkta! Med dessa ord förstörde fritidsledaren flera timmars arbete med ungdomarna. Han visade öppet att han tvivlade på pojkarnas förmåga att hålla ingångna avtal. Han litade inte till de ungas egen inre förmåga att upprätthålla ordningen och fick som svar på posten springa benen av sig under natten för att upprätthålla ordningen genom yttre tryck. Han övertog ett ansvar som ungdomarna precis var på väg att ta.

Yttre auktoritet och tryck erbjuder människor ansvarslöshet. Ett erbjudande som många gärna tackar ja till. Men frågan är då: hur utveckla människors inre auktoritet – hur locka fram »ledaren på den inre scenen«, subjekten bland dem som anses underordnade? Innan vi går vidare med frågeställningen vill jag med hänvisning till forskaren Stig-Arne Berglund påstå att man även inom behandlingstraditionen frångår gamla terapeutiska idéer om att diagnostisera och bota och mer ser fördelarna med det samskapande mötet mellan två subjekt.

Ingen av de ungdomar jag mött säger sig ha blivit botad av metod eller ideologi på behandlingshemmen. När det gäller förändring i dessa sammanhang beskriver ungdomarna i allmänhet 'någon' som förstätt dem, lyssnat på dem eller ställt upp för dem. De lyfter upp människor som de tycker sig ha haft en personlig relation till, människor som gjort intryck på dem genom sitt intresse och engagemang, människor som 'sett' dem. Ofta har relationerna varit förbundna med kontinuitet över tid och i tolkningen ligger bilden av att det hela skett utanför ramarna för själva tjänsteuppdraget. Ingen vill kännas vid tanken att de 'bara' blivit skickligt och lyckosamt 'behandlade'.

Forskningen kring maskrosbarn talar samma språk. Barn som mot alla odds växer upp till väl fungerande vuxna hänvisar ofta till en städerska, vaktmästare, lärare eller granne som faktiskt såg dem.

Berglund skriver vidare:

Min erfarenhet är att ungdomar inte i första hand lider av kunskapsbrist utan att de alltför ofta är väl medvetna om sina brister och problem. Däremot är de nästan alltid okunniga och alltför

omedvetna om sina talanger, resurser och alternativa vägval. För dessa ungdomar finns inga poänger med att ytterligare förstärka en redan alltför negativ självbild. Det är snarare den andra sidan som behöver förstärkas.

Det optimala för att främja utveckling tycks vara ett öppet möte mellan en yngling och en engagerad vuxen som handlar om att bistå den unge i utforskandet av sina egna talanger, val, och möjligheter. Nu är vi snubblande nära vad som brukar kallas vänskap och kärlek. Vänskap utmärks bland annat av att vännerna uppskattar varandra sådana de är.

Fromm definierar kärlek mellan människor som föreningen av integrerad individualitet, en relation mellan två människor där båda har satt sina gränser och inte går in i varandra utan att först komma överens om något sådant. Kärlek kan också beskrivas som ett arbete med att hantera de negativa känslor inom sig själv som ens part väcker. Analogt med detta kan pedagogik definieras som den svåra konsten att hålla koll på sig själv.

Buber beskriver två fundamentalt olika sätt att inverka på människor. »I det första fallet vill den ena påtvinga den andre sin egen åsikt och attityd, och det helst på sådant sätt att den påverkade inbillar sig att det är hans egen insikt som frigjorts genom detta inflytande. I det andra fallet önskade den ena hos den andre igenkänna och stödja såsom något det redan finns anlag till, vad han inom sig själv lärt känna som sant och riktigt. Det som är sant och riktigt måste ju också i den andres mikrokosmos vara något som lever som en möjlighet bland möjligheter. Hos denne behöver i så fall endast väckas ett gensvar – och det väsentligen icke genom inläring, utan genom möte, genom existentiell kommunikation mellan det som är och det som håller på att bli. Det första sättet har funnit sin mest extrema tillämpning i propagandan, det andra sättet i pedagogiken.« Buber beskriver också de båda förhållningssätten med begreppen påtvinga och frigöra. Buber skulle nog också ogilla Kirkegaards tanke »att föra en människa mot ett bestämt mål«. Det vore att reducera den man möter till ett objekt; till ett Det.

Poängen är att frånvaron av ambitioner att förändra någon annan i en bestämd riktning sannolikt är en av de viktigaste förutsättningarna för att ge den man möter rum och luft att utveckla sig själv. I ett sådant äkta möte får båda parter spegla sig i varandra och därigenom möta sig själva. Därför är frivilligheten i mötet så viktigt. Det är också därför fritidsgårdens öppna verksamhet är (borde vara) en unik arena i samhället.

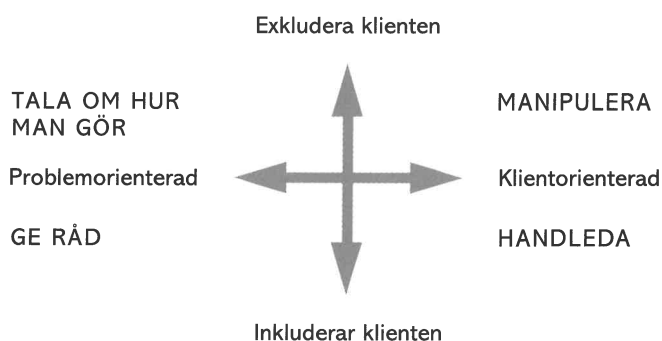
Men frågan för denna undersökning handlar inte enbart om

mötet mellan individer utan om att erbjuda grupper som objektivt sett är underordnade att bli medvetna om det och agera. Eller välja att låta bli att agera.

ETT HANDELANDE FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Handledning är en pedagogisk metod att utveckla den roll som den handledde befinner sig i. Oftast är det yrkesroller som utvecklas med hjälp av handledning men det kan även gälla rollen som elev eller rollen som blivande medborgare som i vårt fall med besökare på gård.

Det finns fyra olika grundtyper av hjälpstilar; att tala om hur man gör, att ge råd, att manipulera och att ge konsultationer. Grafiskt kan dessa illustreras så här (Reinunsson):

Den vertikala axeln rör sig mellan extremerna exkludera och inkludera klienten, den horisontella mellan problem- och klientorienterad.

Låt oss leka med tanken att en treåring ber pappa om hjälp att lägga ett pussel. Man kan tänka sig fyra olika utfall av pappans agerande:

- Pappa håller ut bitarna på bordet och börja lägga pusslet medan han säger åt sin lilla flicka att titta ordentligt hur pappa gör – han talar om hur man gör.
- Pappa säger åt flickan att lägga undan pusslet och tar istället fram en skrivelse ur portföljen som ska kuverteras och ber den lilla flickan att hjälpa till med det istället och att det är nyttigt för henne att lära sig att vika och kuvertera – han manipulerar, nyttjar henne för sina egna behov.
- Pappa ber flickan lägga upp pusselbitarna på bordet och ger henne en efter en och pekar varje gång ut tre olika platser att lägga biten på – han ger råd genom att förevisa alternativ.

- Pappa sätter sig vid bordet och betraktar sin flicka då hon lägger pusslet. Då hon går bet och ber om hjälp söker han på olika sätt förmå henne att själv finna den rätta platsen att lägga biten på. Trots att han ser var biten ska läggas väntar han tills hon upptäcker det själv – han handleder.

Pappan som visar hur man lägger bitarna vill nog mest visa sin treåring hur duktig han själv är. Han vill behålla sin roll som expert. Pappan som manipulerar ser sin treåring som någon som ska tillfredsställa hans egna behov. Pappan som ger råd är nog lärare och vill behålla sin roll som expert men ändå bjuda in till vissa egna funderingar. Pappan som handleder har förstått sitt uppdrag som pappa. Han ska fostra ett barn som klarar sig själv i livet och gör det genom att förse henne med kompetensen att själv utforska sina möjligheter utifrån hennes mognadsnivå.

Vi råkar alla ut för de olika karaktärerna. Vid ett tillfälle satt jag vid en dator och stötte på för mig oövervinnliga problem. Jag bad en närstående manlig kollega om hjälp varvid han bad mig att flytta på mig, smattrade med fingrarna i ett rasande tempo på tangentbordet medan ha sa »så här gör man«. När han hade löst mitt problem lämnade han mig kvickt med en illa dold förhoppning om att jag skulle beundra honom som en verklig expert. Men i mina ögon var han endast en stor sprått. Där satt jag och kände mig kränkt och dum, utan kompetens att hantera mitt problem, just överkörd av en ångvältspedagog.

Mitt första möte med den handledande stilen skedde någon gång i mitten av 80-talet på en kurs på Ljungskile folkhögskola. Jag ställde en fråga till läraren Jan-Erik Perneman som utan att blinka replikerade: Vad tror du själv? Han gav mig sedan tid att utveckla mina tankar och det visade sig att jag hade stora delar av svaret själv. Det handledande förhållningssättet ligger nära folkbildningens ideal om kunskapsutveckling, att kunskap är något man själv måste formulera på det egna intressets grund utifrån sina egna erfarenheter.

De fyra basala hjälpstilarna i en fritidsgårdsmiljö kan se ut så här.

Att tala om

Här är fritidsledaren mer fokuserad på problemet än på besökaren och exkluderar denne från problemlösningsprocessen. Ledaren övertar problemet, inhämtar all information och serverar sedan en färdig lösning. Det kanske är några tjejer som känner sig trakasserade av några klasskamrater. Ledaren lyssnar, funderar och talar

sedan om för tjejerna att de ska gå till rektorn och berätta vad som pågår och kräva att klasskamraterna avstängs från skolan.

Denna stil brukar kallas »den medicinska modellen« och är vanlig bland advokater, läkare och tekniska experter. Som drabbad av sådana hjälpare lär man sig väldigt lite om hur man kan lösa sina problem och uppstår samma problem igen måste man åter söka hjälp.

Hjälpare som talar om för andra hur de ska göra måste ha expertkunskap (eller tro att de har det). De måste ha en fullständig förståelse av problemet och verkligen kunna komma med den korrekta lösningen. De måste också vara beredda att ta det fulla ansvaret för resultatet. Hjälparen försätter den hjälpte i en beroendesituation och är inte intresserad av att den hjälpte utvecklas. Hjälparen undanhåller också ibland information för att behålla sin position som expert. Det är det egna behovet av att vara duktig eller tjäna pengar som framskymtar.

Denne fritidsledare säger ofta till sina besökare: Vad du måste göra är... Följ dessa instruktioner... Gör så här... Om det går dåligt, ring mig. Om det uppstår nya problem kan du höra av dig. Kom på tisdag så ska jag berätta mer.

Att ge råd

Här är fritidsledaren mer upptagen av problemet än av besökaren men vill ändå inkludera denna i hur problemet ska lösas. Fritidsledaren skaffar sig en bild av frågan och kommer sedan med ett antal alternativ och försöker berätta för besökaren vilka utfall de olika alternativen kan få. Detta sätt kallas ibland för »lära ut modellen« och är vanligt bland ekonomiska rådgivare och i skolor. Här vill fritidsledaren också behålla sin roll som specialist även om besökaren inbjuds till diskussion. Problemet är att alla förslag hamnar inom fritidsledarens kompetens. Man kommer inte utanför den. Ibland kan ledaren upptäcka att problemet finns hos besökaren men för att inte irritera denne så undviker man att säga det.

Manipulera

Här är fritidsledaren mer upptagen av besökaren än av problemet och exkluderar besökaren från problemlösningsprocessen. Fritidsledaren är övertygad om att han vet vad som är bäst för besökaren. Denna modell används ofta av extrema grupper som religiösa sekter, politiska riktningar på ytterkanterna och ideologiskt »renlärliga« rörelser. Om man bara köper övertygelsen så löser sig alla problem. I sådana fall är det oftast fritidsledaren som behöver hjälp. Under täckmantel av att hjälpa manipuleras besökaren att tillfreds-

ställa fritidsledarens egna behov och önsknings. Manipulatören har ofta en låg uppfattning om den som ska hjälpas och vill ändra denne så att han mer liknar manipulatören själv eller den sorts person som manipulatören vill vara. Manipulativa hjälpare känns ofta igen på att de erbjuder sin hjälp innan någon har bitt om den. Jag ser att du har problem... Jag vet vad du skulle behöva... Här behövs gårdsdemokrati...

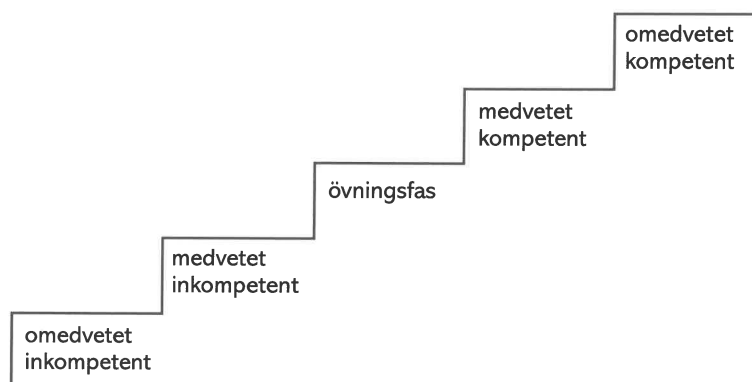
Handleda

Här är fritidsledaren mer intresserad av besökaren och vill involvera denne i problemlösningsprocessen. Det finns signifikanta skillnader mellan denna hjälpstil och de övriga tre. För det första behöver fritidsledaren inte ha specialistkunskaper inom problemområdet utan litar mer till sin kompetens att möta besökaren. För det andra behöver man aldrig formulera en lösning. Tanken är ju att besökaren ska hitta sin egen lösning. Så snart det är gjort ska »handledaren« försvinna. En handledande hjälpare ger aldrig råd och kritiserar aldrig den som ska hjälpas. Denna fritidsledare lyssnar istället för att prata och ställer skickligt formulerade frågor så att besökaren får utforska och analysera ett problem ur alla dess aspekter; hur känner du, vad tror du händer då, varför vill du det, vad tycker du själv att du är bra på etcetera? En person som agerar i den handledande rollen skulle motsätta sig Kirkegaards formulering »Om jag vill lyckas med att föra en människa mot ett bestämt mål...« genom att säga att det är inte mitt uppdrag att föra människor mot bestämda mål. Mitt uppdrag är att få dem att formulera sina egna mål och hitta sina egna vägar att gå dit.

Som fritidsledare ser man ofta grupper som befinner sig i underordnade positioner i livet. De kan vara det i egenskap av föraktade invandrare, utsatta tjejer, skoltrötta pojkar, rasister, ungdomar etcetera. Frågorna som nu reser sig är: hur kan jag bidra till att ungdomarna blir medvetna om sin underordning och hur skapar jag mig ett uppdrag att arbeta med deras utveckling? Men först något om medvetandeutveckling.

KOMPETENSTRAPPAN

Medvetandet kan också undersökas med hjälp av dialektikens lagar. Det utvecklas från en lägre form till en högre genom kvantitativ tillväxt som övergår till kvalitativa förändringar. Kompetenstrappan ger en grafisk bild av medvetandeutveckling (Ahrenfelt):

I denna trappa kan man sätta in vilken kompetens som helst och få en bild av hur både medvetande och kompetens kan utvecklas. Trappan ger en tankestruktur för att undersöka var en människa befinner sig i ett bestämt avseende. Här kan man som exempel sätta in »mobbingoffret« som saknar kompetens att värna sina gränser. Den unga pojken kanske utsätts för en grupps aggressivitet och blir illa åtgången utan att förstå varför (omedvetet inkompetent). Genom samtal med kuratorn blir han medveten om att problemet är att han inte hävdar sin integritet (medvetet inkompetent). Vid nästa möte med mobbarna försvarar han sig och gänget ryggar eftersom de nu stöter på motstånd (övningsfasen). En tid framöver måste han noga tänka på att sätta sina gränser när han riskerar att annars tillåta sig att mobbas (medvetet kompetent). Hans beteende internaliseras (införlivas) dock snart och blir en naturlig del av honom. Han tillåter inga kränkningar utan att behöva tänka på hur han uppträder (omedvetet kompetent). Lärdomshistorikern Liedman kallar den omedvetna kompetensen för tystnad kunskap. Utan att behöva reflektera medvetet agerar man korrekt i situationen. En fritidsledare som har till uppdrag att bistå i utvecklandet av besökarnas kompetenser, att få dem att kliva uppåt i trappan, måste förstå medvetandeutvecklingens dialektik och inte minst praktikens (övningsfasens) betydelse i kunskaps (medvetande-) processen. Fritidsledaren måste, med Kirkegaards ord, finna henne där hon är och börja just där.

Låt oss återvända kort till mobboffret för att klargöra att klättring uppåt i trappan inte är en given process. Tidigare har livet beskrivits som en process från det nyfödda barnets objektposition till den vuxna ansvarigheten och där är tämjandet av ensamheten huvudspåret. En viktig ingrediens i vuxenblivandet är närvaron av kloka och ansvarstagande vuxna att identifiera sig med, så att vuxenlivet

attraherar mer än barndomens relativa ansvarslöshet. Faktum är att offerrollen innehåller en rad fördelar. En skickligt spelat offerroll väcker ofta omgivningens sympati och medan förövaren drabbas av aggressioner. Offret får ofta stor uppmärksamhet och ofta framträder »professionella hjälpare« som ser som sitt uppdrag att stödja offret genom att bistå i anklagelserna mot förövaren. På så vis upprättas en relation mellan offret och hjälparen som oftast bidrar till att cementera offrets position. Att tycka synd om någon är att vidmakthålla ett offerförhållande samtidigt som falska ädla känslor uppträder hos den som betraktar offret som oskyldigt och oförmöget att ta sitt ansvar. Inom AA-rörelsen kallas detta för medberoende.

Medvetandeutveckling är främst ett resultat av egenrörelse inom individen. Yttre faktorer kan påverka processen men den avgörande utvecklingen sker inom människan. Kunskap och medvetande är med detta synsätt alltid en privatsak. Kunskap kan inte tillföras utifrån utan endast uppstå som en inre kvalitet. Människan kan ta till sig information men det är först när hon prövar informationen mot egna erfarenheter i praktik och tänkande som informationen omvandlas till kunskap.

Barns fria lek är sannolikt den mest optimala lärosituation som finns. I den prövar barnet ständigt sina erfarenheter och reflekterar över dessa och skapar kunskap och medvetande utifrån sin naturliga lust och nyfikenhet. Fritidsgårdens öppna verksamhet bör ses som en fortsättning på den fria leken.

Innan vi går vidare vill jag kort definiera medvetande. Människan liksom djuren förnimmer genom sina sinnen omgivningen och sig själv. Men människans förnimmelser sker i ljuset av förnuftet. Människan äger förmågan till abstrakt tänkande, en slags generaliserad återspeglning av verkligheten i begrepp som uttrycks i ord. Genom sitt samspel med naturen har människan inte bara utvecklat ett medvetande utan också ett självmedvetande, ett medvetande om och förmåga att bedöma sina tankar och känslor, intressen, motiv och handlingar, sin plats och roll i samhället.

Det är snarast det sistnämnda, sin roll och plats i samhället, som vi är ute efter när vi ska bryta underordning.

Kompetens förklaras lättast som kunnighet och skicklighet. Att kunna ha sig själv som objekt för egna iakttagelser på samma sätt som man observerar andra, anses vara en kompetens relaterad till symboliseringsförmåga och begreppsligt tänkande. Denna aspekt av kompetens ligger nära begreppet medvetenhet.

Ett bra exempel på att bryta underordning utgörs av Fritidsforums tjejarbete. I boken *Tjejerna* också skriver Mia Hanström att de flesta tjejgrupper brukar basera sig på följande målsättning:

- att ge tjejerna möjlighet att stärka självtilliten och öka självmedvetenheten (vilket är en förutsättning för att de ska kunna bli aktiva och offensiva både på det personliga och det politiska planet)
- att synliggöra tjejernas starka sidor både för dem själva och för andra
- att ge varje tjej möjlighet att utvecklas som människa, pröva och utveckla sin roll och sin skapande förmåga
- att träna tjejerna i demokrati genom att låta dem aktivt vara med och styra en verksamhet
- att ge tjejerna stöd i att klara de påfrestningar som det innebär att vara tjej och tonåring idag

Tjejgrupp är alltså ett exempel på verksamhet som syftar till att öka självmedvetenheten och därmed främja besökarnas utveckling. Hanström pekar också på ett enkelt och självklart sätt att skaffa sig ett uppdrag. Hon föreslår att man personligen frågar ett antal besökare och dessutom sätter upp ett plakat med frågan »Vi vill ger er möjlighet att diskutera viktiga frågor. Gruppen bestämmer tillsammans om innehållet i träffarna.«

Man måste vara ytterst noga med att formulera inbjudan så att alla vet vad som kommer att ske inom gruppen. Ledarens uppdrag måste vara offentligt. Det är tveksamt om »att bryta underordning« är en lyckad formulering. Dels är det förmätet att värdera människor på det sättet och dels är det tveksamt om gården ska arbeta i ett problemperspektiv. Om man ser att en grupp unga rasister är i behov av möten med kloka vuxna kan man kanske annonsera efter ungdomar som är intresserade av att diskutera invandrarfrågor och vid första mötet särskilt ägna sig åt att diskutera ledarens uppdrag i gruppen. Man får aldrig bära med sig hemliga uppdrag in i en grupp eller gentemot enskilda människor. Det goda mötet förutsätter uppriktighet.

Det faktum att flickor ur ett statistiskt perspektiv är underordnade pojkar vad gäller tilldelningen av offentliga fritidsresurser innebär inte att de enskilda flickorna på gården är det. Därför får man inte möta besökarna på gården som representanter för den grupp de tillhör utan endast som individer.

När jag skaffat ett uppdrag att arbeta som ledare i en grupp behöver jag olika redskap för att skapa bra utvecklingssituationer. I det kommande ska tre olika tekniker för att arbeta med grupper förklaras. Dels handlar det om äventyrspedagogik, dels om delning och dels om cirkelsamtal. Alla dessa tre tekniker bygger på cirkulär kommunikation mellan deltagarna.

CIRKELN, FOLKRÖRELSEN OCH DET SUCCESSIVA SKEENDET

Inom försöksverksamheten som redovisas i denna bok producerades tröjor. På bröstet trycktes devisen »demokrater gör det i cirkel«. Cirkeln eller »ringen« som många ungdomar kom att kalla grupp-samlingarna har sin speciella innebörd och historia.

En studiecirkel är en grupp människor som träffas planmässigt och ägnar sig åt studier eller kulturverksamhet. Studiecirkeln är resultat av en lång process inom brittiskt, amerikanskt och svenskt folkbildningsarbete (NE). Cirkeln är en fundamental del av det som kallas folkrörelse. Inom folkrörelsen pågår folkbildningen vars syfte är att skapa kunskap för handling och förändring. Folkrörelser uttrycker konflikter mellan sociala grupper och försvarar bland annat det civila samhället (Wiklund).

Deltagarna definierar själva vad som är en studiecirkel. Det finns alltså ingen fast definition av vad en cirkel är för något.

Inom gruppdynamisk utbildning brukar man tala om en inlärningsmodell som innehåller följande moment (Svantesson):

- en gemensam upplevelse/känsla/aktivitet eller dylikt ligger till grund för inläringen.
- gruppen stannar upp och analyserar gemensamt sin erfarenhet.
- gruppen försöker förstå vilken kunskap som är tillämplig också i andra situationer, det vill säga, det sker en generalisering.
- gruppen tillämpar vad man lärt sig i nya situationer.

Wiklund beskriver folkrörelse som ett successivt skeende som kan delas upp i följande moment:

- tillvaro av en drabbad grupp, kategori eller klass.
- utbildande inom denna grupp av ett kollektivt förhållningssätt till omvärlden eller habitus som sociologer brukar kalla det.
- utarbetande av en kollektiv identitet och ett medvetet intresse.
- artikulering av detta intresse kopplat till formulering av alternativ till rådande omständigheter.
- organisering av kollektivet.
- mobilisering av resurserna.
- utveckling av relationer till omvärlden.
- handling och
- resultat.

Ett sådant successivt skeende är precis vad som ägde rum i en del tjejgrupper på fritidsgårdar runt om i landet. Tjejerna kom samman, upptäckte att de hade något gemensamt, formulerade orättvisor i form av ojämlik fördelning efter kön av gårdens resurser, organiserade motstånd, mobiliserade sina resurser och relationer till andra, gick till handling och nådde resultat.

Cirkeln som tanke beskriver idén om att alla som deltar i den är lika viktiga och ska därför ge sitt bidrag till kunskapsprocessen. Denna idé återfinns i sammanhang där man inte fattar beslut utan att ha gått en runda där alla fått säga sitt. Detta är vanligt i motmaktsrörelser där man värnar om att alla ska bidra med sitt exempelvis bland kvinnogrupper, fredsgrupper, icke-våldsaktivister och andra. Samma idé dyker upp i indianernas tipi där en fjäder vandrar runt varv efter varv och där endast den som håller i fjädern får tala och alla får säga sitt och tala till punkt.

Cirkeln som arbetsform är synnerligen lämplig för att utreda vad alla känner och tycker, men svårare att använda som beslutsform, utom vid konsensusbeslut där man eftersträvar att beslut fattas när alla befinner sig i samma känsla. Alla behöver inte vara överens i sak vid ett konsensusbeslut men alla måste inse och känna det kloka i att fatta just det beslutet.

Det utmärkande för cirkeln är att alla delar på makten och ansvaret. Cirkelns motsats är hierarkin där makt och ansvar systematiskt är ojämnt fördelat. Ett exempel är aktiebolaget där vd får aktieägarnas (styrelsens) mandat att bestämma i organisationen inom vissa ramar (befogenheter) och de lagar som reglerar verksamheten. Bolagets styrs utifrån ägande av aktier. Ett annat exempel är skolan med sina tydliga hierarkier i form av skolstyrelse, rektor, lärare och elever. Hela vårt samhälle genomsyras av hierarkiska strukturer och cirkeln som arbets- och beslutsform är mycket sällsynt. Det innebär att de flesta av oss är vana och kompetenta att ingå i hierarkiska system men sannolikt ovana och (omedvetet) inkompetenta att verka i cirklar.

TRE SÄTT ATT ARBETA I CIRKEL – ÄVENTYRS- ÖVNINGAR, DELNING OCH CIRKELSAMTAL

Denna bok redovisar två huvudvägar att förmedla demokratiska arbetsformer till gårdsbesökare. Dels har beskrivits hur ledare tagit med besökare i freds rörelse och kvinnorörelse och dels har berättats om äventyrs pedagogiken inom projektet Demokrati för expressiva. Gårdsråd, elevråd och kommunala ungdomsråd har kritiserats för att de lär unga att få makt, inte att ta den.

Låt oss nu dissekera äventyrs pedagogik i ett demokratiskt, hand-

ledande och medvetandeutvecklande perspektiv. Äventyrspedagogik är inte en metod utan en verksamhet, ett konkret uttryck för ett handledande förhållningssätt. Själva förhållningssättet är alltså metoden. Begreppen verksamhet och metod blandas ofta samman. Därav denna utvikning.

Äventyrsövning

En äventyrsövning, eller tillitsövning som den också kallas ibland, illustrerar den djupare innebörden i ett handledande förhållningssätt. Äventyrsövningar handlar om att handleda en grupp i lösandet av praktiska konstruerade problem (se till exempel Byréus-Hagen/Snickars) för att de senare bättre ska förstå sig själva och sitt ansvar i en grupp. Genom att studera övningarna i detalj framträder demokratins och cirkelns väsen. För att ge en bild av hur de praktiska problemen kan se ut ska övningarna *däckpålen*, *spindelnätet* och *hagen* kort presenteras.

Däckpålen består av ett bildäck som är trätt runt ett träd som sågats av fyra meter upp efter stammen. Uppgiften är att trä av däck-
et från trädet. Vanliga lösningar brukar vara att gruppen samfällt försöker kasta upp däck-
et eller att gruppen bygger en pyramid av gruppdeltagarna så att man når att trä av däck-
et. Ibland försöker någon enstaka stark man att slänga upp däck-
et själv.

Spindelnätet är en övning som går ut på att alla deltagare ska genom rutorna i ett nät uppspant mellan träd utan att nudda trådarna. Hålen anses förbrukade när en person trätts igenom. Lösningarna brukar bestå av man lyfter igenom deltagarna utifrån vikt, storlek på hålen och hur många som tagit sig genom nätet.

Hagen består av ett rep spänt mellan fyra träd på en meter höjs. Uppgiften är att gruppen ska ta sig in och ur fällan utan att nudda repet eller krypa under. Vanliga lösningar att de viga hoppar över och de mer osmidiga får klättra över på en av gruppdeltagare uppbyggd trappa.

En äventyrsövning innehåller fem klart urskiljbara moment. Det första momentet består i att äventyrspedagogen (handledaren) samlar gruppen i en ring, presenterar utmaningen och inom vilka ramar den ska hanteras. Det kan till exempel gälla att en grupp ska ta sig över ett högt plank utan att vidröra träden i närheten. Handledaren drar sig därefter undan gruppen för att betrakta den utifrån. I moment två är gruppens uppgift att gemensamt forma en lösning för hur forcerandet av hindret ska gå till. Moment tre är att gruppen rent praktiskt tar sig över hindret. I moment fyra är gruppen återsamlad i cirkel med handledaren som nu ber deltagarna i tur och

ordning reflektera över dels hur gruppen löste uppgiften och dels hur den som har ordet ser på sin egen insats i arbetet. Det avslutande momentet består av att handledaren tackar för att gruppen bidragit med sina funderingar till den gemensamma processen. En del handledare brukar också informera gruppen om vad denne sett ske i gruppens utveckling. En slags bekräftelse av att gruppen rör sig framåt.

Mönstren och momenten känner vi igen från vilket demokratiskt arbete som helst. Jämför Wiklund och Svantesson ovan. Skillnaden är att man inte har någon handledare som presenterar problemet eller leder utvärderingen. Den uppgiften tillhör gruppen (ordföranden eller mötesunderlättaren) i ett fungerande demokratiskt sammanhang.

I äventyrsbanan får deltagarna möjligheten att lära sig att samarbeta; att bli ett team. Vid första övningen brukar alla ligga lågt för att undersöka läget. Mindre grupper brukar formeras där tysta diskussioner förs om hur uppgiften ska kunna lösas. Alltefter att deltagarna blir varma i kläderna och övningarna fortsätter brukar enskilda individer uppträda som självpåtagna ledare. Många deltagare väljer då att anpassa sig efter ledaren. Ledaren eller ledarna blir alltmer högljudda tills några börjar protestera mot deras ledarskap. Vid ringen som avslutar varje övning får deltagarna i tur och ordning möjlighet att formulera vad de sett. Ringen tydliggör allas synpunkter och långsamt växer olika insikter fram. Just att alla får möjlighet att tala till punkt i cirkeln gör underverk. Om inte denna systematiska bearbetning av de gjorda erfarenheterna hade förekommit skulle gruppen ganska snart formera sig i hierarkiska mönster med informella ledare och ledda. Missnöjet och missämjan skulle sprida sig som på vilken arbetsplats som helst där personalen inte kommit överens om hur man ska samarbeta.

Den optimala situationen i ovanstående exempel är när gruppen efter att ha fått uppgiften låter ordet gå runt i cirkeln (arbetsordning) för att få fram alla goda idéer om hur planket kan forceras. Någon passar, någon annan har tre förslag. När gruppen är tömd på idéer vill man ge någon mandatet att ge förslag till i vilken turordning man ska pröva idéerna. Gruppen upptäcker då att man inte har antagit någon beslutsordning. Man har inte kommit överens om hur beslut ska fattas. Då måste gruppen fråga sig på vilka olika sätt man kan fatta beslut. Någon säger konsensus, någon annan majoritetsbeslut, en tredje kvalificerad majoritet, en fjärde att man ger någon enskild i uppdrag att lösa uppdraget, en femte kanske förordar lotten.

Den kvicktänkte inser genast att man inte har någon beslutsord-

ning för hur man ska fatta beslut om vilken beslutsordning man ska använda. Gruppen bestämmer sig för att i detta moment använda sig av konsensus, annars sker redan här en uteslutning av några. Alla blir sedan överens om att enkel majoritet räcker för att fatta beslut om i vilken ordning idéerna ska prövas. Just detta moment, när gruppen fattar beslut om hur beslut ska fattas, är centralt i allt demokratiskt arbete. Momentet innebär ett bemyndigande av gruppen och ger kommande beslut dess legitimitet. I de fall då grupper fattar beslut utan att ha genomgått denna process pågår inget demokratiskt arbete endast ett verkande i hierarkiska strukturer. Alla demokratiska föreningar har beslutsordningen beskriven i stadgarna.

Äventyrsgruppen återgår nu till huvuduppgiften och den person som har delegerats ansvaret att rangera förslagen presenterar dessa för gruppen som kanske korrigerar på någon punkt enligt sin nyvunna beslutsordning. Därefter skrider man till verket, klättrar över planket och utvärderar i cirkeln sina egna insatser och gruppens gemensamma förmåga. Man ser sina egna likväl som gruppens tillkortakommanden och förtjänster och kan blottlägga dem och därigenom lära av dem. Ett av de mest kraftfulla momenten i ringen är när enskilda deltagare offentligt, utan att bli kommenterade, värderar sig själv i förhållande till sig själv. Exakt där blir omedveten inkompetens medveten. Ledarens uppgift är endast i detta ögonblick att vara öra och ge processen den tid som behövs samt att tacka för delgivningen av insikten utan att värdera personen. Därefter kan processen fortsätta med nästa övning. Insikter om inkompetens leder till prövandet av nya roller i samarbetet. Så fortskrider gruppens och individernas kompetensutveckling.

Äventyrsövningar innehåller två fundamentala moment. Dels när gruppen bemyndigar sig att fatta beslut och dels när handledaren och övriga deltagare tackar den som yttrat sig för själva yttrandet, utan att värdera vad som sagts. Det sistnämnda utgör en existentiell bekräftelse; ett upprättande av en Jag – Du relation och visar att här möts subjekt och subjekt. Här bildas både empowerment och community empowerment.

Men den fungerande demokratin är en mycket sällsynt företeelse. Bristande kunskaper hos enskilda och otillräckliga eller obefintliga demokratiska erfarenheter i gruppen begränsar cirkelns möjligheter att fungera fullt ut. Nedan följer en beskrivning över ett antal karaktärer jag sett genom årens arbete med äventyrspedagogik. Det är personer som utifrån sina erfarenheter av livet försöker återskapa situationer där de känner sig hemma, i allmänhet hierarkiska mönster av över- och underordning.

Jag försöker också beskriva hur samma karaktär kan identifieras

i samhället. Observera att det hos individen sällan handlar om medvetna processer. Jag betraktar cirkeln som en symbol för rättvist fördelad makt och dito ansvar. Juridisk och psykologisk vuxenhet är att ta ansvar för sina handlingar, upplevelser och reaktioner; att vara regent i sitt eget liv. Politisk vuxenhet är att tillsammans med andra ta ansvar för det samhälle man lever i; att tillsammans med andra regera samhället. Målet med projektet »demokrati för expressiva« var att ge ungdomarna grundläggande kompetenser att ingå i demokratiska processer, att lära sig att hantera makt och ansvar tillsammans med andra. Den optimala processen som beskrivs ovan, där deltagarna börjar fundera över hur man fattar beslut, är en kvalificerad process. Det händer sällan att en grupp når så långt under ett läger, inte ens med åldersmässigt vuxna deltagare.

Ställa sig utanför

En mycket vanlig företeelse är att ungdomar ställer sig utanför cirkeln. De inordnar sig inte i den gemenskap av jämställda som cirkeln markerar. Det kan hända att de ställer sig några meter ifrån och täljer på en pinne eller systematiskt kommer för sent. Den här individen kan också ha musik i örat eller mobiltelefonen påslagen. Personen markerar en ovilja eller oförmåga att vara med i gemenskapen. I botten finns ofta en bristande självkänsla och kanske rädsla för att drunkna eller utplånas i gruppen. Individen är kanske osäker på om hon duger att dela gemenskapen. Det är därför hon markerar avstånd. Genom att ställa sig utanför visar hon att hon behöver få sin person och jämställda existens bekräftad. Denna typ av markerat självvalt utanförskap är ett friskhetstecken. Genom att ställa sig utanför visar personen behov av bekräftelse. Det är sunt att hon kan visa det.

Ledarens uppgift är naturligtvis att svara mot det behov som den unge visar att hon har genom att vänligt och klokt tala om att hon duger och behövs i kretsen. Exakt hur det går till är pedagogens uppgift att lösa i situationen. I det fortsatta arbetet med gruppen bör man ägna extra tid och uppmärksamhet åt denne person som demonstrerar sitt behov av extra uppmärksamhet.

Om pedagogen inte förstår den unges agerande kanske han blir förbannad och försöker straffa in avvikaren i cirkeln vilket endast förstärker utanförskapet. »Nästa gång du kommer för sent får du inte vara med«. I handledarens kompetens måste ingå att kunna ta en provokation, sätta gränser och svara med bekräftelse – den mest grundläggande och mest nödvändiga kompetensen hos en pedagog.

I samhället ser vi exakt samma företeelse när det gäller exempel-

vis ungdomsrasister. De ställer sig utanför och provocerar samhället. De efterfrågar gränssättning och bekräftelse. Sådana unga behöver få veta att de duger trots att de är rasister; en orimlig tanke för den som inte integrerat sin egen ondska utan tror att ondskan finns utanför henne själv. Därmed inte sagt att lagbrott ska tolereras.

Bland åldersmässigt vuxna som sitter i demokratiska möten kan man ibland höra kommentaren »kan dom inte fatta beslut nå'n gång« viskas, vilket också uttrycker att ställa sig utanför och inte ta sitt ansvar för sammanhanget. Den som faller kommentaren ser sig inte som en jämlik del av sammanhanget utan prövar en av underordningens maktmekanismer – att förlägga ansvaret på någon annan genom att göra sig själv till objekt.

Ställa sig i mitten

Det finns också de som successivt ställer sig mitt i ringen genom att aktivt ta större utrymme än man tillåter andra att få. Det kan ske genom att man skriker ut ett förslag och genast sätter igång att organisera det, innan någon annan hinner föreslå något eller innan nödvändiga beslut är fattade. Den personen skaffar sig självsvåldigt befogenheter. Inom ramen för övningarna kan man förse vederbörande med munkavle eller göra honom blind med en bindel vilket brukar leda till starka insiktsbekännelser vid utvärderingsringen. Psykologiskt kan man säga att denne person försöker kompensera dålig självkänsla med ett stort självförtroende. Ett vanligt beteende bland pojkar.

I samhället känner vi igen den här personen som eldsjäl. En människa som vill oerhört mycket men som inte har tid att vänta in andra utan kör sina egna lopp. I sina bästa stunder bryter eldsjälens konventioner och stela gränser men oftast stjälar han eller hon eld från andra.

I ett psykologiskt perspektiv tigger denne person bekräftelse och är ofta narcissistisk till sin karaktär. Präster, föreläsare, lärare, skådespelare och ungdomar som vill bli programledare i TV är ofta sådana karaktärer. De exploaterar sin publik.

En mildare variant av den nämnda personligheten är skämtaren, ofta en pojke. Det är en person som inte kan låta bli att ge lustiga kommentarer till det som sker för att vinna extra uppmärksamhet utan att väcka olust hos andra. Ofta kan sådana ungdomar vara fenomenalt roliga vilket gör att man på något sätt förlåter dem. Skämtaren kan också verka spänningslösande både för skämtaren och gruppen och välkomnas därför som socialt glidmedel.

Eldstjälnens position är intressant ur ett annat perspektiv också. Om vi tänker oss att eldstjälen mer och mer befinner sig i mitten av cirkeln där denne nu tar allt större ansvar för processen att formulera problembild, vision, organisera arbetet med mera. Detta ansvars-

tagande är just ett ansvarstagande, det vill säga, eldstjälen tar ansvar från andra. Övriga tillåter samtidigt eldstjälen få ansvar eftersom det finns en lockelse i att någon annan gör jobbet. Då kan man njuta av objektets fördelar som bland annat innebär inbillad ansvarsbefrielse. För att verkligen synas och höras ställer sig eldstjälen på en stubbe (talarstol, predikstol, kateder, scen, TV-studio). Om man nu betraktar denna cirkel, med en eldstjal i mitten, från sidan så upptäcker man embryot till en hierarkisk, pyramidial organisation. Då närmar vi oss en ansvars- och maktfördelning som de flesta av oss känner igen.

Ställa sig under

Om att »ställa sig innanför« är vanligare bland pojkar så är att »ställa sig under« vanligare bland flickor. Att ställa sig under innebär till exempel att inte våga/vilja bära fram sina egna idéer till offentligheten, till gruppen. Man säger ingenting av rädsla för att de andra ska tycka att det är dåligt. När man någon gång säger något, ser man till att det bara är några enstaka som hör och hoppas därefter på att någon av dem lyfter fram förslaget. Den som ställer sig under har ofta några personer i sin närhet som hon tisslar med. Detta är på ett sätt en bekväm position eftersom den som inte tar del av makten (problemformulerandet) inte heller tycker sig behöva ta ansvar för att gruppen fungerar. Passivitet har många (och ofta förbisedda) fördelar. Jämför med den sympati som offret, martyren, får eller med den njutning som den dominerade, den passive upplever inom sexualiteten. Detta fenomen att aktivt ställa sig under kallas också ibland för relativ underordning och är ett sätt att exploatera objektrollen för att erhålla inflytande utan att behöva ta ansvar.

I brukssamhällen figurerar ofta grupper som ställer sig under. De anser sig ofta orättvis behandlade och tycker att makten fattar fel beslut hela tiden. I självömkän klagar man på politiker och andra men inser inte sitt eget ansvar att kliva fram och ta makt. De som ställer sig under är ofta experter på att förtrycka andra. Jantelagen uttrycker detta. Ingen ska tro att han är något, för det är inte vi.

I stora delar av den norrländska glesbygden förekommer ett kollektivt underställande. Med hänvisning till stor råvaruexport söderut vill man i insändare och debatter till exempel ha tillbaka några ören på kilowatten. Men något verkligt motstånd organiseras inte. Istället vädjar man till maktens goda vilja.

Ställa sig över

Av alla typer som medvetet och omedvetet saboterar och försvårar arbetet i ringen är den som ställer sig ovanför svårast att hantera.

Han förhåller sig ofta cyniskt till de gemensamma aktiviteterna och anser sig inte behöva cirkeln eftersom han ändå anser sig ha fattat allt som behöver fattas.

I de äventyrspedagogiska sammanhangen kommer han ofta med nedlåtande kommentarer om uppgiften, gruppen eller enskilda och eftersom han fattat vad övningen går ut på tycker han sig inte behöva delta. Han suger ofta ut det gottigaste av lägret och struntar i resten. Den här personen verkar demoraliserande för en grupp. Ofta försöker han få med sig andra på egna privata aktiviteter. Han konkurrerar om gruppens uppmärksamhet och utmanar ofta ledaren.

I samhället hittar vi den här personen ofta skattefuskandes, svartjobbades och liknande. Han anser sig själv nog, för att citera Ibsens *Peer Gynt*. Hur man gör med en sådan i ringen återstår att besvara eftersom han gör allt för att undvika att komma med. Fenomenet att ställa sig ovanför brukar kallas högmod och är en av de sju dödssynderna. I botten finns sannolikt en rädsla att knyta jämlika relationer eftersom personen då tror att han ska uppslukas och försvinna.

Ställa sig i bubbla – göra sig osynlig

En ytterligare karaktär i ringen är personen som ser ut att delta men inte har med sig sin själ. Han eller hon gör allt på ett riktigt sätt men främst för att duga i ledarens ögon. Ofta finns en stor brist på tillit till vuxenvärlden i bakgrunden. Skalman gör det som andra vill att han ska göra som i en teaterroll. När han lämnar scenen återgår allt till det normala. Skalman är en dubbelnatur och skaffar sig handlingsutrymme genom att skickligt spela olika roller.

Inordna sig i cirkeln

Att inordna sig i cirkeln är att erkänna sitt eget värde som lika stort som de övrigas. Att inordna sig i cirkeln betyder att man vill vara med och ta makt och ansvar och att man är beredd att balansera sin egen person mot andras, inte dominera, inte utplåna sig själv, inte stjäla tid och energi från andra, inte mästra men faktiskt ta plats, delta i organiserande, framträda som organisatör då det behövs, stärka andra och dela gemenskapen. Att fullt ut delta i demokratiska processer är också en psykologisk njutning; en upplevelse av att för en stund dela sin ensamhet med andra.

I slutet av ett äventyrsläger brukar de flesta ha inordnat sig i cirkeln utifrån de insikter man nått under resans gång.

Ledarens uppgifter i gruppen

Ledarens uppgift i arbetet med gruppen är främst att skapa trygghet och ett tillåtande klimat. Tryggheten skapas genom fasta struk-

turer och tydliga gränser. Det brukar vara lättast att sätta gränser runt tider. Tiden är en samhällelig överenskommelse som de allra flesta sluter upp bakom. Om arbetet ska börja klockan nio så ska det börja då. Alla vet när klockan är nio och för de som önskar testa gränserna är det ganska lätt att komma för sent. Och tiden är relativt lätt att bevaka. Om gränserna är alltför flytande eller otydliga kommer gruppdeltagarna att testa gränserna. Det sker vanligtvis genom olika typer av provokationer och personliga utspel. Provokationer är ett uttryck för avsaknad av trovärdiga gränser och ett efterlysande av gränssättning. Det tar tid att utforska gränser och måste få ta tid. Gränssättning ska ge deltagarna en känsla av fasthet och omtanke. Gränsdragning är ett uttryck för kärlek: ett slags beskydd.

Tiden är en del av strukturen. En annan del är de fasta mönstren i övningarna och i ringarna.

Ledaren har också en uppgift i att tillse att inte gruppen drunknar i sin gemenskap och glömmet omvärlden. Det görs genom att ledaren med jämna mellanrum påpekar hur stor del av kursen som är genomförd och hur mycket tid som återstår. Det gör att deltagarna förbereder sig på avskedet från gruppen och återgången till sin vardagliga miljö.

Med ovanstående tankar i bakhuvudet kan vi återvända till jaktlaget som beskrevs i kapitel 3. Gubbarna struntade i tider, lagar och överenskommelser och vägrade inordna sig i de demokratiska strukturer som normalt får en förening eller grupp att fungera. De flesta gubbar försatte sig i en underordnad position för att locka fram ett starkt subjekt (jaktledaren) och därmed ansvarstagande. Jag ville inte delta i spelet och den psykiska miljön blev outhärdlig för mig i gruppen. Så snart någon lämnade lägerelden satte de kvarvarande igång att snacka strunt om den som gått. Ett exempel på brist på tillit, personlig resning och moral. Dessvärre tror jag inte att jaktlaget är en unik företeelse. Snarare tvärt om.

Ett ledarskap måste förändras i takt med att en äventyrsgrupp utvecklas. Fyra faser kan urskiljas där det första handlar just om att sätta gränser, instruera, kontrollera och strukturera. Detta sker med hjälp av aktiv bekräftelse av deltagarna som ber om uppmärksamhet. Ledaren tar här ett stort ansvar för att skapa gruppen. Det görs genom den praktiska verksamheten och att gemensamma normer för umgänget etableras. I den andra fasen är ledarskapet mer inspirerande, lyssnande och handledande. I den tredje fasen kan ledaren öka farten i processen genom att höja ribban, uppmuntra och aktivt trycka på men samtidigt minska sitt ansvar för gruppen. Den fjärde fasen innebär att släppa ansvaret för gruppen, överlåta beslut, dele-

gera och sist separera (Mårdberg). Det handlar om den svåra balansgången mellan att släppa ansvar utan att överta eller överge.

Gruppens psykologiska funktioner

Äventyrsövningar producerar dels självinsikt och ökad medvetenhet hos individen och dels tillit till gruppens förmåga att lösa gemensamma problem. Ringen är en struktur där man erbjuds möjligheten att upptäcka sig själv och den gemensamma kraften i en grupp. Tillit är ett samhälles mest grundläggande resurs. En fungerande demokrati producerar tillit. Det var tillitsprocesserna inom de tre stora folkrörelserna som skapade och förverkligade Sverige som en demokrati i hård kamp mot makten – högern och kapitalet.

En fungerande grupp har en unik förmåga att hjälpa deltagarna till självkänedom, helande och delaktighet istället för isolering. Gruppen socialiserar, speglar, förtunnar smärta, blir plats för erfarenhetsutbyte och delning av känslor (Widlund).

Socialisation är den process som lär individen hur gruppen och samhället fungerar. Att socialiseras är att låta sig införlivas i gruppen och samhället. En ömsesidig önskan om att förstå och bli förstådd är grunden för lärandet om det sociala livet. Erfarenheter från äventyrsgrupper som redovisas ovan visar att många ungdomar är rädda för att ingå i en grupp. De försöker på olika sätt hävda sin individualitet, i rädsla för att bli uppslukade eller utplånade av kollektivet. Men efter ett tag kommer de med i ringen, börjar kommunicera med andra och blir mindre egocentriska och ledarcentrerade. Man kan se att de tysta börjar uttrycka sig och de dominerande deltagarna tona ner sig själva.

Socialisation innebär att gå från en isolerad situation till att bli en medmänniska på lika villkor som andra. Folkrörelserna gjorde ett gigantiskt socialisationsarbete i början av 1900-talet i övergången från jordbrukar- till industrisamhälle. Denna övergång som bland annat också innebar en enorm expansion av den borgerliga offentligheten krävde etablerandet av en offentlig moral utöver den mer privata. När män, och i lägre utsträckning kvinnor, trädde fram på den politiska scenen i offentligheten och stred för det alkoholfria samhället, socialismen och religionsfriheten skapades ett tryck på dem att uppträda föredömligt. Ett konkret uttryck för detta är den höga skattemoralen i Sverige. Långt över 90 procent av det som taxeras svenska folket betalas också. Motsvarande siffra i Ryssland idag är endast drygt 20 procent. Lenins revolution var som bekant en statskupp utan märkbar folklig rörelse. Den sovjetiska staten var inte folkets stat på samma sätt som svenskarna uppfattade den svenska staten. Ryssland är inte heller en stat som grundats på folklig kamp.

Med denna lilla utveckling vill jag understryka den oerhörda betydelsen av samhälleligt demokratisk offentligt arbete. Den som saknat en gränsdragande familj (privata sfären) och inte heller deltagit i folkrörelsearbete (offentliga sfären) är sannolikt en större skattefuskare än andra.

En fungerande grupp kan beskrivas som en spegelsal där deltagarna kan få tillbaka bilder av olika sidor av sig själva. Bilderna bygger upp självmedvetenheten och identiteten. Spegling som fenomen har sitt ursprung i den första tidens återspeglning i mammas ansikte. Det är den kärleksfulla bekräftelsen av den unika individen som skiljer jag från icke-jag. Den processen grundlägger känslan av ett sammanhållet själv och det som vi brukar kalla självkänsla; att duga för den man är.

I det praktiska arbetet under en äventyrsövning kan deltagarna identifiera sig med andra och därigenom upptäcka sig själva. När man upptäckt sig själv, sina egna sidor, blir de också möjliga att kommunicera med andra vilket i sin tur ökar självkänndomen. Om deltagarna upptäcker negativa sidor och smärtor, kan de delas i gruppen och därmed förtunnas. I gruppen kan också erfarenheter delas och därmed berikar deltagarna varandra.

Målet med äventyrsövningen är inte att gruppen ska hamna på andra sidan planket. Då vore det enklare att gå runt. Målet är att producera tillit och självmedvetenhet, att utveckla människor och deras förmåga att samarbeta. Genom många övningar lär sig en grupp att använda sig av de specifika förmågor som finns i gruppen. Man lär sig också att summan av individerna är större än antalet.

Men det kommunikativa, demokratiska, sättet för en grupp att ta sig över ett plank eller lösa någon annan gemensam angelägenhet är en sällsynthet. Det demokratiska ögonblicket då makt och ansvar är förbundna och föremål för gemensam hantering är en sällsynt ö i ett hav av över- och underordnande strukturer.

Det finns en mängd andra sätt än det demokratiska för en grupp att ta sig över ett plank. Vi kan tänka oss att de som ställer sig under genom sin passivitet låter en stark ledare ta över beslut och ansvar för plankforcerandet. Lärdomarna ur en process där en person bestämmer är två. Dels lär sig den som bestämmer att bestämma, ta ansvar över andra och att organisera. Dels lär sig deltagarna att göra som någon annan säger, att anpassa sig efter en ledare, att avstå från att ta makt och ansvar över sig själva. Om deltagarna medvetet valt detta arbetssätt men samtidigt har kvar makten att avsätta ledaren kan det kallas för representativ demokrati. Om ledaren givit sig själv mandatet att leda genom en maktposition i förhållande till övriga kallar vi det för diktatur.

Man kan också tänka sig en situation där en vald ledare får sparsa över att deltagarna inte tar några initiativ, att de förhåller sig passiva inför uppgiften och att den skulle må bra av att flera deltog aktivt i lösandet av den. Ledaren kan då utlysa bidrag till de som vill vara med och försöka lösa uppgifter till exempel i form av ett projekt. Någon enstaka driftig person finner kanske en idé och söker bidrag för att genomföra den. Då har vi fått fram en projektledare som kanske hyr in en mobilkran som lyfter över hela skocken människor på en plattform. Lärdomarna är flera. Projektledaren lär sig att privat formulera ett problem och dess lösning och att styra projektet. Deltagarna lär sig att ett fullgott sätt att ta sig över ett plank är att bli burna. Man kan vänta tills man blir buren över planket.

Projektledaren har nu fått blodad tand och dessutom hittat en utkomst. Han kommer nu att fortsätta tala för sin typ av verksamhet och eftersom han har etablerat en god kontakt med den demokratiskt valde ledaren, kommer han snart att uppträda som konsult. I sitt konsultarbete är hans främsta råd till politikerna att de ska satsa på entreprenörer, eldsjälar och bidrag för att åstadkomma det politikerna vill. Konsulten skulle sällan tala för demokrati, om folkvilja eller att folket faktiskt har ansvar för demokratin. Han kommer förmodligen fortsätta tuta i politikerna att det är entreprenörer som driver samhället framåt.

Från äventyrsbanan till verkligheten

Äventyrsövningen sker under handledning. Den stora utmaningen är att överföra sina kunskaper från banan till verkligheten, exempelvis att samlas i en grupp och lösa politiska frågor. På en fritidsgård kan det handla om att ungdomar vill ha replokaler eller förändrade öppettider. I en glesbygdsby handlar det ofta om att man vill behålla en skola eller annan kommunal service. I samhället handlar det ofta om daghemstaxor, skattereformer och liknande. Det är genom att ge sig in i praktiska demokratiska handlingar som tilliten byggs upp och kompetenser utvecklas.

Demokrati är en rättvis procedur där alla har jämlika möjligheter att delta och värdera. Varje röst ska vara lika viktig och folket kontrollera dagordningen. Beslut ska leda till handling. Ansvar ska kunna utkrävas.

På Nacksta fritidsgård i Sundsvall hände en kväll följande. En flicka satt vid ett bord och samtalande med några vänner. Plötsligt reser hon sig upp och ropar »ringen!» till alla som hör henne. En grupp ungdomar som deltagit i äventyrsövningar samlas kring henne och frågar vad saken gäller. Hon förklarar att hon tycker att de ska ordnas en kurs på gården för dem som vill ta förarbevis på

skoter. Hon låter ordet gå runt och finner stor uppslutning bakom sitt förslag och får uppdraget att framföra kravet till personalen.

Denna händelse är unik. Den utgör den praktiska tillämpningen av det ungdomarna lärt sig under utbildningen till äventyrspe-dagoger. Den innebär att flickan bibringats kunskap för gemensam handling och förändring.

Delning och cirkelsamtal

Delning och cirkelsamtal bygger liksom äventyrsövningarna på kommunikation i ring men syftar inte till att fatta beslut på samma sätt som i övningarna.

Att »dela« innebär att dela med sig av en känsla. Våra känslor uttrycker våra sanna jag. Känslor är alltid sanna även om vi inte alltid korrekt kan uttrycka dem. Att dela innebär alltså att visa upp sig; en exponering av ens inre känslor.

Delning innebär att öva sig i att formulera sina känslor och ta dem och därmed sig själv på allvar. Fenomenet delning väcker ofta starka negativa känslor bland dem som inte deltar i sådana sammanhang. Att dela med sig av en känsla strider också mot den maskulära kulturen som säger att en riktig karl ska ha kontroll och tåga om hur han mår. De få känslor som är tillåtna bland sådana män är de som är förbjudna för kvinnor, aggressivitet och liknande.

Delning används inom många olika sammanhang. De flesta har nog hört talas om delning genom tolvstegsprogrammet (Anonyma Alkoholister (AA), Anonyma Narkomaner (NA) med flera) som börjar sina möten med delning. Men även inom fredsgrupper, kvinnogrupper, religiösa grupperingar och i andra sammanhang praktiserar delning även om det inte alltid kallas samma sak. På föräld-rakooperativet Eislan i Edsele börjar och slutar det månatliga styrelse- och föräldramötet med en delning. Bland annat av det enkla skälet att när deltagarna fått beskriva sitt känsloläge blir mötena mer effektiva. Man slipper många inlägg som mer handlar om att beröra än att argumentera.

På alla förskolor är det en självklarhet med morgonsamling där barnen ropas upp och får säga något för att få sin existens bekräftad. Om personalen hoppar över samlingen brukar det bli en rörig dag i verksamheten då massor av energi åtgår bland barnen för att försäkra sig om att de existerar. Bland vuxna verkar naturligtvis samma mekanismer.

Det finns inga fasta regler för hur en delning ska gå till men det vanliga är att gruppen som träffas är samlad i en ring eller runt ett bord. Ringen understryker fysiskt att relationen mellan deltagarna inte är hierarkisk. I tur och ordning presenterar sig deltagarna med

namn och den egenskap de vill lyfta fram hos sig själva. Övriga svarar med att hälsa personen vid namn.

– Hej, jag heter Bosse och är konsult, säger den som ska dela.

– Hej Bosse, svarar övriga unisont.

Därefter äger Bosse ordet tills han säger:

– Tack!

Då svarar alla övriga med ett unisont:

– Tack!

Vilket är ett tack för att man fick ta del av Bosses känslor. Delaren kan också välja att säga att han inte har något särskilt att säga idag. De som lyssnar ska aktivt ta emot det som sägs; ett slags samexistens i det som är, ska råda. Därför kräver deltagande stor koncentration. Man kan inte sitta och anteckna eller vara i andra tankar utan ska aktivt ställa sitt öra till förfogande. De som lyssnar vet att de också kommer att få ordet, och ska vila i känslan att det är det som uppstår i huvudet när ordet är mitt, som ska lyftas fram.

Delningen ska alltså huvudsakligen handla om att formulera sina känslor. Det kan gälla känslor kring något som har hänt, kring själva mötet eller känslor inför framtiden. Någon kanske berättar om sin oro för ett provsvar, en annan om sin glädje över att åter en dag vakna till nykterhet, en tredje om sin lycka över att vara kär, en fjärde om sorgen över en död hund, en femte om den starka känslan att åter få vara med i gemenskapen och så vidare. Delningen är inte platsen för att diskutera praktiska frågor eller argumentera för en bestämd sakuppfattning. Genom att offentliggöra sin känsla blir den synlig och därmed hanterlig.

Det som sägs under delning ska inte kommenteras av andra och får inte heller föras vidare på något sätt. Det som sägs är endast ägnat åt dem som deltar i mötet just då. Det råder en slags sekretess över mötet.

Delningens funktioner kan sammanfattas så här:

- deltagarna övar sig i att formulera sina känslor.
- deltagarna får sin existens bekräftad.
- deltagarna blir accepterade för den de är, det vill säga blir inte värderade.

Cirkelsamtal

Cirkelsamtalet är nära släkt med delningen i sin form, men syftar till att reda ut vad deltagarna tycker och känner i sakfrågor eller fatta beslut med konsensus. I cirkelsamtalet yttrar sig alla i tur och ordning i ringen. Eftersom ingen besitter den absoluta sanningen uppmanas deltagarna att börja sina inlägg med »Min uppfattning är...«,

Jag tror att...«, »Jag tycker att...«, »För mig...« etcetera. En annan regel i cirkelsamtalet är att inte värdera någon annans argument eller tala mot någon annan. Man ska övertyga deltagarna genom sin egen klokhet inte genom att döma andras tankar. Eftersom alla i tur och ordning får föra fram sina synpunkter utan att bedömas kan alla relativt prestigelöst bygga på sin egen uppfattning med andras klokheter. I cirkelsamtalet växer den klokaste lösningen eller uppfattningen successivt fram.

Om temat för ett möte är att försöka utreda vad vuxenhet är för något brukar samtalsledaren börja med att låta ordet gå runt två varv så att alla får möjlighet att formulera sina frågeställningar i ämnet. Frågorna skrivs upp så att alla kan se dem och därefter betar man av dem en efter en. Här kan man också ha som utgångspunkt att varje fråga får två varv på sig. När de två varven är avklarade frågas gruppen om det behövs ett varv till.

Om en grupp ska fatta ett beslut om ett gemensamt semester-mål låter man ordet gå runt tills enighet råder i frågan, tills alla befinner sig i samma känsla vilket också är definitionen av latinets konsensus.

Könsaspekter på delning och cirkelsamtal

En mycket schematisk bild av könsidentiteter säger att flickors identitet byggs upp genom relaterande i intimiteten och pojkars genom prestation i offentligheten.

Flickor har ofta övat sig i att tillsammans med väninnor formulera sina känslor. De känner igen vad de känner och kan namnge känslorna bättre än pojkar. Det ger flickorna ett företräde vid delningen. Pojkarna å andra sidan är mer vana att yttra sig offentligt, att tala så att alla hör och att stå upp och ta plats. Intimitetens känslor är de i allmänhet sämre på att formulera medan de känslor som inte är tillåtna för flickor är lättare att beskriva; ilska, aggressivitet, hat etcetera.

Flickor och pojkars svårigheter och företräden vid delning och cirkelsamtal skiljer sig åt vilket kan vara bra att vara medveten om, även om detta inte alltid stämmer på individnivå.

CIRKLAR I ANDRA SAMMANHANG

Indianen Manitonquat från Wampanougstammen använder sig av cirkeln i sitt sociala arbete bland fångar i Massachusetts fängelser:

– Detta sker genom att vi arbetar i cirklar, exempelvis så att alla sitter i en ring vid beslutande möten, och alla får säga sitt i turordning. Besluten tas när man är enig, i konsensus. Med en sådan ord-

ning kan även hårt drabbade människor börja uppleva sitt värde och börja tro på sig själva. De kan börja växa, och som det visat sig, alla växer oavsett bakgrund (Stockholms fria tidning).

Detta att uppleva sitt eget människovärde och besitta självrespekt är viktiga förutsättningar för mänsklig samvaro. Harald Ofstad formulerar sig så här: »Inte bara moraliska handlingar, utan också demokrati och moraliska samlevnadsformer, förutsätter människor med självrespekt, människor som känner att de är värda något«.

Cirkelns motsats är hierarkin. Hierarkin betecknar en social ordning av kyrkligt ursprung (grek. hierarchi'a »den högsta andliga myndigheten«). Auktoritet och status är i sådana organisationer systematiskt fördelade i över- och underordningsförhållanden.

I cirkeln, i rundan, fjädern eller vad man kallar tillfället då ordet går runt och var och en i tur och ordning får formulera sig, är det människors inre liv som kommer till uttryck. Det var och en säger bottnar i de egna erfarenheterna och uttrycker den nivå man befinner sig på. Cirkelformen uppfordrar deltagarna att vara sina egna subjekt, det vill säga utgår ifrån att det är egenrörelsen som är grunden för individens utveckling. En viktig, kanske nödvändig, förutsättning för att en cirkel ska fungera som cirkel är att individerna i den befinner sig där frivilligt. I den hierarkiska formen, å andra sidan, betraktar de överordnade de underordnade som objekt för sin yttre (övre) vilja. Den hierarkiska formen bygger oftast på någon form av tvång eller plikt. Inläring i en hierarkisk organisation blir därför ofta mekanisk, en slags upprepning av något yttre, av information eller dylikt. Betyg, till exempel, sätts ofta utifrån att testa en individs förmåga att upprepa information. Detta hierarkiska informerande uppifrån och ner skiljer sig starkt från den kommunikation som sker mellan individerna i cirkeln. Den av staten finansierade utbildningen som syftar till att tillfredsställa samhällets behov av arbetskraft är ett typexempel på hierarkiskt system. Exempel på motsatsen är när de första frikyrkoaktivisterna ifrågasatte tolkningsföreträdet de statliga prästerna hade på bibeln och själva satte sig och tolkade bibeltexten.

För att upprätthålla ordningen i en hierarki krävs auktoritära ledare med stöd av någon form av tryck till exempel lagar, vapenmakt, ägande eller ideologi. För att upprätthålla ordningen i en cirkel krävs auktoritet, det vill säga status grundad på kommunikation och erkännande. Cirklar leds av ledare som erhåller sin auktoritet av deltagarna. Hierarkier leds av chefer som fått sin auktoritet uppifrån, av Gud, regeringen, skolverket, fritidsförvaltningen, kungen eller någon annan. Ett ledarskap utmärks av viljan att tjäna,

ett chefskap i en hierarki av viljan, eller åtminstone förmågan, att kontrollera och härska.

Denna kunskap, att cirkeln frigör processer som yttre tryck inte kan skapa, börjar också nå hierarkiska organisationer såsom till exempel militären och skolan, där man försöker utveckla ledarskap enligt demokratiska, cirkulära tankar. Viss begränsad framgång kan också nås denna väg men så fort deltagarna börjar ifrågasätta själva den hierarkiska ordningen tar det naturligtvis stopp.

Cirkelns ledarskap har sin motsvarighet i den handledande hjälpstilen som ju också tar fasta på egenrörelsen hos den som ska utvecklas. Hierarkins ledarskap motsvaras av »att tala om« som vi känner igen från militärens ordergivning eller lärarens lektionsplanering där hon på förhand, utifrån instruktioner från läroplanen eller lokalt formulerade mål, bestämt vad eleverna ska lära sig. Begreppsparet bildning och utbildning får här sin förklaring. Utbildning utgår ifrån statens behov av arbetskraft, alltså ett utifrån formulerat behov. Bildning utgår ifrån individens behov, formulerade av henne själv. Utbildning syftar till att fräsa nya kuggar till samhällsmaskineriet. Bildning syftar till att bygga om maskinen. Utbildning skapar underordning, utanförskap, kontroll, förvaltning och tillit till en yttre auktoritet – makten och överheten. Bildning skapar opposition, demokratisk rörelse, motmakt, egenmakt, autonomi och tillit till den inre och gemensamma förmågan.

Var står då fritidsgården i detta förenklade och polariserade perspektiv? Något enkelt svar går inte att ge utan närmare studier i frågan. Trondman och Olson pekar i sina arbeten på att gården snarare ska ses som en del av den auktoritära kontrollapparaten än en del av den fria bildningen. Deras studier stämmer ganska väl med mina personliga iakttagelser. Jag får ständiga påminnelser om gårdarnas till synes ändlösa arbete med att upprätthålla ordningen med hjälp av auktoritära medel och alltför sällan hör jag talas om hur ledare i demokratiskt arbete stimulerar besökarnas autonomi (självstyre) och upprättande av inre auktoritet. Men det väsentliga är inte att det är sällan jag hör talas om dem, det väsentliga är att de faktiskt existerar. Fredsarbete, tjejkamp, äventyrspedagogik visar att autonomiarbete är möjligt på gården.

Jag har tidigare beskrivit gårdarnas öppna verksamhet som en unik miljö i egenskap av att vara en offentlighet, en övningsarena för unga att träda fram på scenen. Jag menar att fritidsgården är unik i ytterligare ett avseende och det är dess relativt fria ställning som institution. Gårdens verksamhet är reglerad i mycket låg utsträckning. De lokala politiska riktlinjer som brukar ligga till grund för verksamheterna är i allmänhet mycket tillåtande och

öppna. Få människor har någon större insikt i vad som förekommer på fritidsgården. Denna öppenhet betyder både frihet och sårbarhet. Frihet finns att utveckla progressivt arbete med att bryta underordning. Det öppna och relativt otydliga uppdraget gör att gården blir sårbar och hamnar lätt i gapet på auktoritära system. Skolan slukar fritidsgårdar på löpande band. Gården tenderar i sådana fall att bli en resurs i arbetet med att upprätthålla den auktoritära ordningen i skolsystemet mer än att vara en alternativ, frihetlig arena i mångfalden.

Det hierarkiska synsättet utgår ifrån att människor kan styras och fostras utifrån genom yttre påverkan och tryck. Samma tanke finns i den mekaniska objektiverande formuleringen att det är viktigt att vara konsekvent vid barnuppfostran. Om man ser som sin uppgift att vara konsekvent bortser man från barnets egen förmåga att vilja och tänka och förnekar i praktiken den verkliga kraften i människans utveckling – egenrörelsen.

Ett ytterligare exempel på fostran genom yttre tryck kan utgöras av en god vän som hade en pojke i 18-årsåldern familjehemsplacerad hos sig. Pojken kunde inte gå upp på morgnarna och min bekant höll på att bli tokig av att behöva väcka honom. 18-åringen storsnarkade även med de mest illaljudande väckarklockor runt omkring sig, somnade om efter att ha blivit väckt och så vidare. Min vän ökade trycket, började hota med konsekvenser, drog in förmåner, blev allt argare tills han en dag gav upp och fullständigt lät bli att se till att pojken kom upp. Från den dagen gick ynglingen upp av sig själv och fortsatte sedan med det.

Jag har samma erfarenhet av en av mina egna döttrar som är segare än tuggummi om morgnarna. Allt går i ultrarapid och hon är alltid ute i sista minuten till skolbussen. Tidigare har jag kokat av frustration om morgnarna. Nu har jag fullständigt släppt kontrollen över 11-åringen och låter henne sköta sig på det sätt hon finner lämpligt. Och det går alldeles utmärkt. Det blir inte alltid som jag tycker att det borde vara men det blir som hon vill. Och hon tar sig till skolan. Vad kan vara bättre?

I dessa båda exempel är det min vän och jag som borde ta oss en funderare över våra ansvarsövertagande förhållningssätt. Det intressanta är att ett yttre tryck i form av ett ansvarsövertagande ifrån en annan person tycks skapa sin egen motsats - ansvarslöshet. De båda barnen i de refererade fallen släppte ansvaret för sig själva när någon annan tog det. Problemet låg hos oss vuxna, inte hos barnen. Frågan är om detta är en allmän företeelse – att yttre tryck skapar sin motsats i de utsattas inre.

Låt oss föra in detta tänkande i demokratidiskussionen. Idag är

det många politiker som, i egenskap av folkvalda, börjar oror sig för demokratin urholkning. Man tillsätter utredningar och föreslår nya former för att öka medborgarnas engagemang på alla nivåer inom det demokratiska systemet. Det verkar som om detta ansvarstagande för demokratin skapar sin motsats, ansvarslöshet. Genom att utge sig för att ta ansvar så bibringas människor uppfattningen att det är politikerna som har ansvaret för att demokratin fungerar. Enligt mitt synsätt är det folket som har ansvar för att demokratin fylls med motsättningar, det vill säga ett innehåll. Politiker har ansvar för demokratin i sin egenskap av medborgare men definitivt inte i sin egenskap av politiker. Detta ansvarstagande visar en brist på tillit till folkets förmåga att ta hand om sitt samhälle och skapar därför bristande förmåga. Det är inte politikernas uppgift att värna demokratin. Det är folkets uppgift. När politiker ska lära folket demokrati blir det lätt släpgruppsarbete.

Släpgrupp

Släpgrupp är ett nytt begrepp, myntat av självständigt tänkande ungdomsarbetare i Härnösand. Ordet »släp« är synonymt med att dra något efter sig, kånka iväg med, bogsera. »Grupp« avser här en samling, klunga, hop, flock av människor, vanligtvis ungdomar.

Släpgrupp är ett ironisk begrepp för att beskriva att ambitionen hos en vuxen att leda en grupp ungdomar åt ett visst håll, inte är förankrad eller formulerad i gruppen. Förhållandet mellan den vuxne och de unga kännetecknas av manipulationer i varierande utsträckning och ett därmed förbundet övergrepp på den demokratiska idén att människor ska röra sig åt det håll de själva bestämmer, utifrån rättvist fördelade förutsättningar.

Släpgrupper är vanligast förekommande i miljöer där ungdomar befinner sig under tvång som till exempel i skolor men förekommer även i mer öppna miljöer som fritidsgårdar.

Släpgruppsbeteende bland »vuxna« har sin psykologiska förklaring i bristande integritet med därpå följande överansvarstagande och objektiverande förhållningssätt gentemot ungdomsgruppen. Släpgrupper förekommer endast i hierarkiskt uppbyggda system där det råder brist på kompetent bekräftelse uppifrån.

Släpgrupperna ökar i antal och ska betraktas i ljuset av den ökade förekomsten av plågsamma demokratiförsök riktade gentemot medborgarna från politikerhåll. Detta hänger samman med politikerkårens upplevelse av att det egna värvet brister i legitimitet. Fenomenet skapas i själva verket i det ögonblick då de förtroendevalda övertar ansvaret för demokratin från folket. Det vill säga att släpgrupp som fenomen har sitt ursprung i bristande integritet

bland politiker. Dessa har inte förstått sitt uppdrag korrekt utan trott att det är de förtroendevalda som ansvarar för att demokratin fungerar i samhället. Det ansvaret ligger hos folket, vilket påpekats tidigare, och ingen annanstans. Demokrati betyder ordagrant att folket styr – folket är sitt eget subjekt.

Maria Kalén är en av ungdomsarbetarna som myntade begreppet:

– Ordet växte fram under diskussioner med ungdomar i Härnösands Ungdomsråd (HUR) när vi tillsammans försökte tolka direktiv, handlingar och önskemål som riktade sig mot både mitt demokratiprojekt och HUR. Vår gemensamma slutsats har blivit att många politiker/tjänstemän har en föreställning om att det finns en grupp ungdomar som ivrigt står redo för att få komma med i det politiska arbetet så snart de blir inbjudna. När inte den gruppen ger sig tillkänna släpar man ihop en grupp ungdomar som får fylla i den saknade pusselbiten i deras önskan.

Det råder ett intimt släktskap mellan ungdomsarbetsarnas vardagliga iakttagelse av företeelsen släpgrupp och Martin Bubers djupfilosofiska utforskande av begreppsparen Jag – Du och Jag – Det (Buber). »Jaget« är olika beroende på om det träder i dialog med ett »Du« (ett subjekt) eller bara betraktar eller reflekterar över ett »Det« (objekt). Varje »Du« står under hotet att bli ett »Det«, varje dialog att övergå i ett betraktande av ett objekt. Detta brukar kallas Bubers dialogiska princip. Släpgrupp betecknar alltså en relation Jag – Det, där Jag avser bruka ett objekt – Det – för sina egna syften. Där pågår inget möte, ingen kommunikation sker, inga demokrater skapas. Där pågår objektiverande, informerande och underordnande. Släpgruppen utgör sinnebilden för den fungerande demokratiska cirkelns diametrala motsats.

Släpgruppens beteende botas genom handledning, det vill säga utforskande av jaget, uppdraget, gränserna för det och själva ansvarigheten. Minns Bubers formulering: »Betrakta tre ting. Vet varifrån du kommer, vart du ska och inför vem du är ansvarig.«

Den nyktra motmakten

Att vara beroende av alkohol eller andra droger innebär att ha underordnat sig, att ha gjort sig till objekt för en större kraft. Ruset skapar syntetisk ansvarsfrihet, en objektposition, som upplevs som villkorlös bekräftelse. Drogen ställer inga krav i ruset. Psykologiskt är ruset ett återskapande av barnrollen, ett regredierande. Därför bär liknelsen mellan drickandet ur flaskan och sugandet på nappen stor sanning.

Beroende människor är ett gigantiskt samhällsproblem som skapar enorma personliga lidanden, ekonomiska avbräck, sociala tra-

gedier och mycket annat negativt. Mot detta reser sig människor och skapar motmakt. Denna motmakt, mot beroende och för autonomi, formas ofta i cirklar. Det är ingen tillfällighet att landets första studiecirkel – det fria samtalets lärometod – bildas 1902 av IOGT:aren och socialdemokraten Oscar Olsson.

Anonyma Alkoholister (AA) är en rörelse som grundades i USA i mitten av 30-talet. Det så kallade tolvstegsprogrammet, vilket rörelsen bygger på, innebär i princip att man kapitulerar inför det faktum att man är beroende, börjar gå på möten där man delar sina känslor och därigenom bygger upp en ny gemenskap till nyktra människor. Tolvstegsprogrammet används idag inom en lång rad olika former av beroenden: drogmissbruk, spelmissbruk, överätning, känsloberoende, sexmissbruk och ytterligare flera hundra andra typer av beroenden.

AA räknas till en av de nyandliga rörelserna och är det bland annat genom sitt konsekventa avståndstagande från att låta sig styras av marknaden. Man tar aldrig emot bidrag utifrån, tar aldrig betalt för tjänster medlemmarna emellan eller tillåter att arbetet professionaliseras. Den sjätte regeln (traditionen) lyder: »En AA-grupp bör aldrig gå i borgen för, finansiera eller låna sitt namn till närbesläktade sammanslutningar eller utomstående företag, annars kommer problem med pengar, egendom och prestige att skilja oss från vårt ursprungliga syfte.«

Många av de rörelser som kallas nyandliga är det inte eftersom de är en del av marknaden på så sätt att de tar betalt för kurser, möten och prylar. Det rätta namnet på sådana rörelser borde vara materiella, inte nyandliga.

I AA:s verksamhet är mötet det centrala. Det brukar inledas med att någon läser något tankvärt eller berättar något över ett tema. Därefter presenterar sig deltagarna i tur och ordning med namn och sitt beroende. Efter inledningen får var och en säga vad han eller hon vill. Ingen får bryta in och den som talar har ordet till han eller hon tackar för det. Då tackar de övriga för att de fått ta del av de tankar som framlades. Ingen är tvungen att säga något. Mötena avslutas med sinnesrobönen: »Gud, ge mig sinnesro att acceptera det jag inte kan förändra, mod att förändra det jag kan - och förstånd att inse skillnaden« (Gorski). Gud får medlemmarna definiera hur de vill. Många beskriver Gud som gemenskapen i gruppen.

Ett analytisk perspektiv på gruppen

Människans behov av och lust till utveckling förutsätter någon form av bristupplevelse. För AA-medlemmarna ersätter man bristen på självkänsla med gemenskapen i gruppen där man faktiskt accep-

teras sådan man är. På mötet accepteras allas tankar. Ingen värderas och övriga deltagare tackar för det som kommer över ens läppar eftersom det var viktigt för den som yppade sig.

Gruppgemenskapen blir det yttre objekt som ger deltagarna det skydd de saknar och försökt kompensera genom bruk av alkohol. I relation till övriga deltagare i mötet säkras den nyktra identiteten och det är endast i relationen som vi psykiskt kan finnas till – vara. De nära relationerna i gruppen symboliserar den symbiotiska bindningen mellan mor och barn och kommer därför successivt att upplösas när de grundläggande behoven av trygghet tillfredsställs (Widlund).

Att få vara med, känna tillhörighet och räknas in i en gemenskap är en stark mänsklig drivkraft. En stark tillhörighet skapar skydd och därigenom en möjlighet för deltagarna att våga vara den de är. För att grupper ska fungera som tillitsskapande arenor måste det byggas upp starka strukturer kring dem. Inom AA är det främst den tydliga jämlika och reglerade samtalsordningen som skapar möjlighet för deltagarna att träda fram i all sin nakenhet. Deltagarna vet att det som sägs i gruppen stannar där och att det som sägs aldrig kommenteras av någon.

Grupper som inte bygger upp strukturer riskerar att bli tummelplatser för individuella utageranden, testningar av gränser och destruktiva utspel. Det låter mosägelsefullt att det krävs en fast ordning för att ge plats åt blottande av individuella kaos men ordning är en förutsättning för kaos och vice versa.

Man kan betrakta AA:arnas arbete ur två perspektiv. Dels reparerande av den grundläggande familjrelationen där man inte fick tillräcklig (villkorlös) bekräftelse för sin existens och sina gränser satta. Gruppen ger skydd och rum att reparera detta för att ta sig ur objektrollen. Gruppgemenskapen ersätter ett bristfälligt överjag. Dels bildande av motmakt mot de kommersiella krafter, marknaden, som för att tjäna pengar vill öka människors konsumtion av droger. Alternativet man skapar är mänsklig gemenskap, kärlek, som inte är något som kan ägas, säljas eller köpas.

I kapitel tre berättas om hur ungdomar prövade giltigheten i sina fredsargument genom möten med allmänheten i offentligheten. Genom att hos vuxna aktivister ha funnit fredstanken tilltalande och genom att argumentera mot kärnvapenprov utvecklade de sina frön av ställningstaganden till groddar. »Fredsaktivist« blev en del av deras identiteter och de började aktivt söka upp och följa fredsdebatten i samhället. Genom organisationsmöten och politiska möten skolades de unga till demokrater.

Nyfrälsta människor missionerar ofta för att få sin nya identitet

prövad och befast oavsett vad omvändelsen handlar om; kristen tro, nykterhet, politiskt uppvaknande etcetera. Genom att försöka övertyga andra om riktigheten i det man funnit sant inom sig tar man hjälp av yttre förväntningar för att säkra sin inre övertygelse. Under handledning och under delning är frånvaron av yttre tryck i form av förväntningar och värderingar frånvarande. I stället skapar offentliggörandet av ens inre tankar i cirkeln eller inför handledaren ett eget tryck som sannolikt är mer effektivt för att upprätta den egna inre auktoriteten. Men de olika sätten motsäger inte varandra.

Konsten att strida för sin rätt – ett exempel

Att förnimma en orättvisa, formulera den i ord tillsammans med andra som delar upplevelsen och sedan ge sig i kast med att i offentligheten bekämpa orättvisan tillhör de sköna konsterna. Detta skapande av politik, till ens eget och mänsklighetens fromma, har sin egen estetik och sitt specifika värde likväl som måleri, skulpterande, diktande och komponerande. Liksom annan konst uppstår politiken i mötet mellan människor. Själva demokratin förverkligas i det ögonblick då kommunikation upprättas mellan budskapets bärare och dess mottagare. Opinionsbildning är demokratin väsen, inte styrelsemötet som en del tycks tro. Insamlingslistan är nog det av demokratin verktyg som tydligast illustrerar det sköna i opinionsbildningens konst.

Låt oss fantisera att fritidsledaren på en gård samlat sju ungdomar i en grupp som diskuterat sina upplevelser av skolan och att dessa kommit fram till att deras dagliga tillvaro i skolan utmärks av den gemensamma upplevelsen av att det är vedervärdigt att vara där. De känner sig kanske förnedrade av att inte förstå, övergivna av att det finns för få lärare, nedvärderade av betygen och osäkra i den hårda miljö som skolan utgör. De sju gör en enkät för att undersöka om fler delar deras upplevelser. Det visar sig att var tredje elev känner detsamma. Nu börjar de sju diskutera vad man kan göra och de frågar fritidsledaren i gruppen. Hon svarar med en motfråga. Var finns det erfarenheter av att förändra i samhället? Efter ett tags funderande kommer man att tänka på politiska partier. En av de sju har en kusin i Grön Ungdom och man beger sig till deras kansli. De gröna ungdomarna berättar om sina olika aktioner mot brobyggen, vägar och för ökade koldioxidskatter. Efter diverse dividerande beslutar sig gruppen för att göra en namninsamling för att stänga skolan. Men rädslan kommer smygande och man frågar fritidsledaren om man får göra så. Fritidsledaren motfrågar om vem det är som bestämmer i samhället. Polisen, svarar de unga. Utifrån vad bestämmer de, frågar ledaren. Från lagarna svarar ungdomarna och

efter långt funderande söker man upp grundlagen men får svårt att orientera sig i texten. I stället ringer man upp en folkpartistisk ledarskribent på Dagens Nyheter som berättar för de unga om inte bara deras rättigheter utan deras skyldigheter att säga ifrån. Stärkta av beskedet beslutar man att göra en insamlingslista men stöter snart på patrull eftersom det är så mycket att hålla reda på. Fritidsledaren handleder genom att ställa frågor: Till vem riktar ni kravet, exakt vad vill ni, när ska kravet vara uppfyllt, vem kan man kontakta om man vill veta mer, när slutar kampanjen, hur får undertecknarna återkoppling på sin signatur? Ungdomarna arbetar och formulerar följande:

Till politikerna i barn och utbildningsnämnden

STÄNG OMEDELBART TEGNÉRSKOLAN!

Vi som undertecknar detta upprop tycker att arbetsmiljön i vår skola inte stämmer med arbetsmiljölagen. Var tredje elev vantrivs i skolan enligt en undersökning vi gjort. Så ska det inte vara. Vi kräver därför att skolan stängs och att dom ansvariga politikerna och tjänstemännen löser problemet. Nu!!!!

---

namn

yrke/titel

Insamlingen av namn kommer att pågå till den 1 mars. Tecknade listor skickas till fritidsgården Trollet, Geijervägen 5, aktionsgruppen »stäng skolan«. För mer information kontakta Ulla, Kalle, Greger, Shirin, Sengal, Ruth eller Germund på telefon 0673 - 222 31.

Listorna kommer att överlämnas till BU-nämnden vid deras möte den 12 mars.

Låt oss studera denna insamlingslista närmare. Listan toppas av ett politiskt krav. Kravet är entydigt och tydligt riktat till de ansvariga. Kravet är också slagfärdigt formulerat, precist, realistiskt och tidsbestämt. Det uppfyller högt ställda krav på hur en opinionsyttring bör se ut. Ett exempel på raka motsatsen är den till intet förpliktiggande politiska floskeln »alla folks frihet – hela världens fred«. *Vem skriver inte under på det? Vem känner sig träffad? Vem är det riktad till? När ska det infrias?*

Den motiverande texten på insamlingslistan är kort och informativ. Där antyds att det finns fakta i bakrunden och vill man veta mer finns möjligheter att kontakta kampanjmakarna. Man får också veta hur namnunderskrifterna ska användas. Kort sagt. Listan är exemplarisk, men den lever ännu inte. Det är i själva mötet mellan den som samlar in namnunderskrifter och allmänheten som listan börjar leva.

- Hej! Vill du skriva under vårt krav att Tegnérskolan ska stängas.
- Varför då?
- Därför att arbetsmiljön är under alla kritik.
- Det daltas för mycket i skolan nuförtiden. På min tid....
- Ja, hur var det då?
- Då var det jävlar i mig ordning. Vi var 40 elever i klassen och alla satt tysta. Den som bjäbbade fick en linjal över fingrarna.
- Så trivsamt!
- Nej, det var det kanske inte alltid.
- Vi behöver ditt stöd bakom vårt krav. Vill du skriva under.
- Jo, det kan jag väl göra men tror ni att det hjälper?
- Vi har i alla fall bestämt oss för att försöka.
- Du låter klok, unge vän. Det där stödjer jag gärna.
- Tack. Du kommer säkert att kunna läsa i tidningarna om vår uppvaktning senare.
- Jasså, jaha. Tack då.

I dialogen, i mötet med en annan människa, speglar sig den unge aktivisten och får giltigheten i sina argument prövade. Det är själva folkrörelseögonblicket. Skapande och symboliskt som en målning av Kahlo, ett körverk av Händel, en roman av Ekman en piruett av Nurejev eller en staty av Milles.

En insamlingslista är ofta en del av en kampanj. Andra delar brukar vara demonstration, appellmöte, politikeruppvaktning, insändare, strejk, stödfest, utgivande av flygblad och tidningar och så vidare. Praktiska tips kring kampanjarbete finns i boken *Demokratitips* utgiven av Fritidsforum (Laxvik/Rosén).

Politik i motmaktens tjänst är en konst och kan som sådan definieras som ett hörn av verkligheten under utveckling av ett kollektivt temperament.

FOLKRÖRELSE I KOMMUNAL REGI?

Anser författaren av denna bok att gården ska bli ett fäste för ungdomkommunister, miljöaktivister, militanta veganer, anarkister, särarts-

feminister, nyliberaler och andra samhällsomstörtare? Är det verkligen fritidsgårdens sak att skapa folklig rörelse?

Svaret är ja! Om fröna till detta finns inom besökarna – inte annars. Det vore trevligt om ungdomar och vuxna trädde in på gården och fick handledning i att ta strid för sina intressen. Däremot får aldrig fritidsledare tala om för de unga vad de ska tycka eller hur de ska uttrycka sig. De initiativen måste alltid finnas hos besökarna. Ledarens sak är att locka fram det som redan existerar som ett frö, som en möjlighet och få det att gro till en realitet.

Detta kapitel har handlat om olika tekniker att handleda till medborgarskap och om ett grundläggande förhållningssätt till gårdsbesökarna. Alla människor har rätt att vara exakt det de är (inom lagens gränser). Alla har rätt att få sin existens bekräftad, att få vara i sin egen historia. Ledarens uppgift är, gentemot grupper av besökare, att ställa sig till förfogande för utforskande av gruppens egna intressen och vägleda dem i konsten att skaffa sig en beslutsordning. Ledaren bör också kunna olika tekniker för att arbeta med grupper och hur man verkar i en demokrati.

FORSKNINGSRESULTAT FRÅN FÖRSÖKSVERKSAMHETEN

Ledningen för försöksverksamheten Demokrati för expressiva tillfrågade Örebroforskaren Nikolaus Koutakis om hjälp med att utvärdera arbetet. Han konstruerade ett frågeformulär som en del ungdomar fick besvara innan och efter att ha varit med i projektet. Det gick cirka åtta månader mellan enkäterna.

– Utvärderingsdesignen har uppenbara begränsningar eftersom vi inte haft en kontrollgrupp att relatera till, säger Koutakis. Designen är en enkel före- och eftermätning. Eftersom vi endast följer deltagare i projektet kan vi inte uttala oss om huruvida projektet haft en bättre effekt än vad den skulle ha haft om deltagarna inte varit med. Detta är således snarare en uppföljning än utvärdering. Det finns dock lite som skulle tala för att nedanstående förändringar uppträtt som en effekt av att de medverkande blivit åtta månader äldre och att förändringen skulle vara orelaterad till det faktum att de varit med i projektet. Men vi kan inte belägga detta.

Denna utvärdering baseras på arbete från tre av gårdarna.

Det var inte genomsnittliga fritidsgårdsbesökare som valdes ut för att vara med i projektet. Många var under projekttiden aktuella inom det sociala. De är alltså inte alla representativa för typiska gårdsstammisar. Vi vet från tidigare studier att en sådan grupp är mycket svår att arbeta med. Det är än svårare att förändra deras

negativa utveckling då den etablerats. Många insatser som riktas till en sådan grupp har därför ofta ganska blygsamma ambitioner som till exempel att inte förvärra individernas sociala situation, snarare än att påtagligt förbättra den. Man resonerar ofta att det krävs individualterapi eller behandling för att radikalt skapa goda förutsättningar för belastade ungdomar.

Denna uppföljning baseras på intervjuer med de medverkande. Det var totalt tre gårdar i utvärderingsprojektet med sammanlagt 21 individer. Elva av dessa kom från en av gårdarna, sex respektive fyra individer från övriga tre.

– I denna utvärdering kan jag på grund av det ringa antalet individer inte göra jämförelser mellan gårdarna utan att slå ihop alla individer till en grupp, berättar Koutakis. Könsfördelningen är väldigt skev, övervägande pojkar så jag kommer hellre inte att göra jämförelser mellan pojkar och flickor. Den analytiska strategin är således att studera samtliga medverkande och undersöka om de förändrats i något relevant avseende.

Frågorna

Utvärderingen genomfördes som strukturerade intervjuer. Följande frågor och aspekter berördes: Om man trivs med att arbeta i grupp. Vilken roll man vanligen har i grupparbeten. Om man har tillgång till personer man litar på. I vilken utsträckning man upplever man kan påverka i skolan, på gården, hemma, i samhället, i kamratgruppen. Att uppge sina starka sidor. Att uppge hur man tror andra ser på en. I vilken utsträckning de upplever att de kan leda en grupp. Om de har lätt eller svårt att tala om känslor. I vilken utsträckning de protesterar om de känner sig förorättade av kamrater, personal på gården, klasskamrater, lärare. Om de kan tala om känslor med: kamrater, personal på gården, föräldrar eller öppet i klassen. Vi frågade vad begreppet ansvar innebär för dem. I vilken utsträckning de känner sig ansvariga för hur den egna relationen till föräldrar, och till personal på gården, och till kamrater är. Samt till sina betyg. Vi frågade vilka de känner respekt för. Om det finns något i samhället de vill förändra och slutligen hur de vill förändra, vilken metod de skulle använda.

Resultaten

– Det framkom få skillnader mellan för- och eftermätningen, säger Nikolaus Koutakis. Endast vid två avseenden framträder en statistiskt signifikant skillnad mellan för- och eftermätningen.

För det första upplevs att man ökat sitt inflytande hemma ($P = 0.05$ Wilcoxon signed ranks test). Vidare upplevs man ha ett

större ansvar för den egna relationen till gårdspersonalen ($P = 0.02$ Wilcoxon signed ranks test). I inga andra fall kan jag skönja signifikanta skillnader.

– Det var väldigt få skillnader som kunde beläggas. Detta är inte särskilt överraskande med tanke på de medverkandes sociala bakgrund. Glädjande kan sägas att de förändringar som skett gått i rätt riktning, mot det bättre. Detta kan tyckas vara ett magert resultat. Men mot nämnda bakgrund har vi visat att de medverkande under projektiden inte förvärrat sin situation. Man kanske inte bör ha större ambitioner med projektets generella ansats. Vi vet ju från kriminologiska studier att på en populationsnivå så sker den verkliga peaken i brottsbelastning vid 15 – 17 års åldern.

7 Sammanfattning

SAMMANFATTNING AV UTGÅNGSPUNKTERNA

Fritidsgården har tre uppgifter enligt Fritidsforum; bygga bärande relationer, bryta kollektiv underordning och folkbilda. På gården ska besökaren få sin existens bekräftad, hamna i en miljö där man kan utvecklas till medborgare och få möta andra engagerade människor. Möten och kreativa handlingar ger livet mening.

Men forskarna menar att gården snarare verkar kontrollerande än frigörande; att gården oftast vidmakthåller besökargruppens underordning i samhället. På verksamhetsnivå sker detta genom en slags underordningens solidaritet mellan ledare och besökare.

Gården är en unik miljö. Verksamheten bygger på öppna och frivilliga möten i en offentlighet och styrs ofta av vaga men möjlig-hetsskapande politiska riktlinjer.

Livets väsen är ansvarigheten och med ökad medvetenhet följer skyldighet att verka mot orättvisor. Det finns en allmän tendens i samhället, ett paradigmskifte, att mer se till möjligheter än problem.

Ett antal försöksgårdar visar att äventyrspedagogik är en verksamhet som kan leda till ökad självmedvetenhet bland deltagarna och bibringa dem kompetens att organisera sig själva för sina intres-sen. Äventyrspedagogiken ger också ledaren en bild av vad ett handledande förhållningssätt innebär. Autonomiarbete existerar både som möjlighet och realitet.

Erfarenheter från fredsrörelse och kvinnorörelse på gården visar en väg att ge besökarna möjlighet att lära sig demokratiskt arbete. En jaktlagshistoria visar hur människor på olika sätt agerar för att slippa ta ansvar.

Jag har beskrivit dialektiken – en lära om utveckling och en metod att studera verkligheten. Dialektiken handlar om att blott-lägga motsättningar och identifiera de viktigaste. Huvudmotsätt-ningen utgör utvecklingens kärna som är egenrörelsen. Genom att

studera motsättningen i sin historia kan man förstå och påverka framtiden.

En beskrivning av en konkret fritidsgård (Katarina) visar att huvudmotsättningen står mellan besökare och ledare där ordningsupprätthållande upptar mycken energi. Liknande erfarenheter finns på många gårdar. Metoderna att upprätthålla kontrollen har utvecklats från ren förvaring till så kallad demokrati – förvaltning. Trots nedskärningar existerar förnyelsegården som en möjlighet.

Jag har också beskrivit handledning – en pedagogisk metod att utveckla den eller de som handleds. Äventyrspedagogik är ett sätt att praktisera det handledande förhållningssättet på en grupp. Andra sätt är cirkelsamtalet och delningen. Handledning låter de handledda agera subjekt och vara i sina egna historier. Motsatsen är att på förhand vilja något med en grupp, att betrakta den som ett objekt för den egna ambitionen. Detta betecknas släpgruppsarbete.

Om det visar sig att en grupp vill strida för en sak är det bra om ledaren vet något om demokratins tekniker; hur man formulerar ett politiskt krav och konstruerar en insamlingslista.

FRÅGORNA

Inledningsvis formulerades ett antal frågeställningar som nu ska besvaras.

Hur kan fritidsledare skapa medvetenhet bland underordnade ungdomar om deras underordning och hur kan ledarna förmedla verktyg att bryta underordningen? Samma tanke kan omformas till dialektikens vokabulär: Hur kan gården bidra till att blottlägga de objektiva motsättningar som de unga befinner sig i och göra dem medvetna om dessa så att konflikter organiseras till politiskt arbete och därmed bidra till att driva samhällsutvecklingen framåt?

Några följdfrågor är givna. Hur avgör man att ungdomar är underordnade? Vem har rätt att göra det? Är inte viljan att överföra de icke-respektablas protester till den respektabla sfären också en kontrollambition?

Är det möjligt att omforma förtyckta ungdomars destruktiva protester till konstruktiva?

SVAREN

Att förhålla sig till underordning

Överordning och underordning är fenomen som inte kan existera utan varandra. De förutsätter varandra och skapar varandra. I det

vardagliga livet väcker ofta de underordnade vår sympati eller solidaritet och de överordnade vårt förakt eller hat. Vi tycker gärna synd om offret och ställer förövaren till svars. Den mobbade väcker vårt medlidande och mobbaren vårt agg. Vi rycker ut till försvar för de undertryckta och ställer förtryckarna till svars.

Jag menar att denna vanliga känslomässiga reaktion att anse den överordnade mer ansvarig för det orättvisa förhållandet än den underordnade, är en av de mekanismer som bibehåller underordning, därför att det frångår den förtryckte sin del av ansvaret. Men hur ska man då förhålla sig till människor som man ser är underordnade och förtryckta?

Till att börja med måste jag fundera över hur jag själv betraktar fenomenet och vilka känslor det väcker inom mig. Tänk följande situation. En grupp undersköterskor intervjuas på teve där de förtydligt beskriver att deras lönepåslag i den senaste avtalsrörelsen var alldeles för lågt och att både facket och arbetsgivaren struntar i dem.

Jag som betraktare bestämmer själv över mina reaktioner. Jag är ansvarig för dem. Inom informationsvetenskapen brukar man säga att det alltid är mottagaren som bestämmer innehåller i ett budskap – inte avsändaren. Jag väljer kanske att bli arg på facket och arbetsgivaren vilket avsändarna av budskapet också vill att jag ska bli. Men jag kan också välja att bli förbannad på undersköterskorna för att de agerar offer och inte organiserar mostånd, för att de låter sig behandlas som de gör.

Kan man betrakta undersköterskorna som underordnade? Lönemässigt och hierarkiskt är de säkert, objektivt sett, underordnade flera andra yrkesgrupper inom sjukvården. Men det intressanta är varför undersköterskorna låter sig struntas i. Vem äger problemet? Problemet ligger hos dem själva som inte engagerar sig i lönekampen, menar jag.

Som betraktare av denna orättvisa kan jag agera på olika sätt. Om jag är en »professionell hjälpare« ringer jag kanske upp de fördelade och erbjuder mig att trycka på hos politikerna. Som handledare låter jag människorna vara i sin historia. Jag har ju inte fått och accepterat något uppdrag av dem. Om de däremot startar en kampanj för högre löner och ber mig skriva under deras petitioner skriver jag kanske på, om jag stödjer deras krav.

Arbetet på fritidsgård handlar oftast om att möta barn och ungdomar. Frågan om att förhålla sig till underordning är ur det perspektivet lättare. Barndomen är ju färden från relativ ansvarslöshet i vaggan till insedd ansvarighet i vuxenheten. Barn är barn och befinner sig per definition i den underordning som barndomen innebär. Som vuxna har vi ansvar att vägleda våra barn. Som fri-

tidsledare har vi dessutom ett offentligt uppdrag att göra det i form av politiska mål och riktlinjer.

Man kan definiera vuxenhet ur många perspektiv. Den kan beskrivas i juridiska termer som åldern för straffmyndighetens inträdande eller genom cesurer (övergångar) som giftermål eller egen inkomst. Den vuxenhet jag åsyftar handlar mer om ansvarigheten, att ha insett sitt ansvar för sig själv och att betrakta sig själv som sitt eget subjekt. Låt mig använda en bild. Ett litet barn som slår sig på en sten kan skrika »dumma sten« och bli arg på stenen. Barnet lägger ansvaret för sin ilska utanför sig själv och betraktar stenen som subjekt och sig själv som objekt. Analogt med detta finns det människor som lägger ut ansvaret för sin egen situation på andra människor. Där jag bor i den norrländska glesbygden hör jag ibland människor säga »Dom där politikerna gör ju ingenting för att stoppa utplundringen av Norrland«. I själva verket är politikererna i stort sett de enda som gör något. Sagesmannen försöker göra sig själv till objekt och politikerna till subjekt för att slippa ta sitt ansvar som medborgare och själv kämpa för den rättvisa han tror på. För att göra debatten lite hetare vill jag påstå att den del av feminismen som gör männen ansvariga för underordning av kvinnan gör exakt samma misstag. Genom att göra någon annan (männen) ansvarig för underordningen gör de dem till subjektet i relationen och sig själva till objekt. I praktiken är det, paradoxalt nog, bland annat dessa kvinnors kampmetoder som vidmakthåller kvinnors underordning i offentligheten. Men all feminism är inte sådan.

Istället för att fundera över hur förtryck utövas bör jag som ansvarig fundera över hur jag låter mig förtryckas.

Jag vill i sammanhanget också påminna om fritidsledaren som inom projektet Bärande relationer fick i uppdrag att bygga en bärande relation till en pojke som hon tyckte var obehaglig. För att närma sig honom var hon tvungen att revidera sin bild av honom som obehaglig till en person möjlig att bygga en relation till. Hon lyckades med sitt företag och konstaterade efteråt att problemet inte var pojken, utan hennes egen bild av honom. Det var inte han som var obehaglig utan hon som fick obehagskänslor. Han berörde något i henne, och eftersom vuxna människor är ansvariga för sina känslor ändrade hon dem. Istället för att uppleva obehag lade hon in en positiv förväntan på pojken och mötet med honom.

Underordning kan vara omedveten och medveten. Om enskilda människor eller grupper är medvetna om sin underordning skapas ett psykologiskt tryck att förklara den. En utväg är då att betrakta sig som offer. Offerrollen har två tydliga fördelar. Dels slipper man ta ansvar för sig själv – man flyr ansvaret genom att man för-

flyttar sig mentalt närmare vaggan från vuxenheten. Dels kan man dessutom åtnjuta omgivningens sympati genom att framkalla skuld-känslor. Ett »offer« definieras som något man ger för att få något annat. Offret ger sitt subjekt för att njuta objektets fördelar.

Marx som såg arbetarklassen som förtryckt beskrev den omedvetna delen som en klass i sig (objektivt sett) och den medvetna delen för en klass för sig (klasssubjekt), där den senare blivit klass-medveten och tar strid för sina intressen.

Så till rubrikens fråga: hur ska vi förhålla oss till underordning och då i synnerhet gårdsbesökarnas påstådda underordning i samhället?

Det mest produktiva förhållningssättet gentemot människor är nog att låta dem äga sina egna problem och utmaningar men att inte spela med när de går in i offer- eller objektroller. Eftersom gårdsverksamhet inte ska vara problemcentrerad utan möjlighetso-rienterad är det ansvarsgivande och subjektiverande förhållningssättet det enda rimliga. Det har tidigare beskrivits som det handledande förhållningssättet och innebär att man inte agerar utan uppdrag och att mötet med de unga handlar om att få dem att upptäcka sina egna resurser och valmöjligheter. Här vill jag betona att ett handledande förhållningssätt inte är detsamma som att handleda. Handledning ska bara förekomma när man fått ett formellt uppdrag att handleda. Ett handledande förhållningssätt innebär att i vardagsmötena hålla koll på sina egna reaktioner, inte värdera dem man möter utan möta dem som fullständiga subjekt.

Ett exempel. En grupp upprörda ungdomar i Värnamo kommer in på gården och är förbannade över att sista bussturen hem till byn på fredagar är indragen.

- Dom har dragit in 23.25 turen, skriker de unga.
- Jasså, säger fritidsledaren. Vilka är dom?
- Bussbolaget förstås!
- Och? frågar fritidsledaren.
- Vi måste göra något, säger ungdomarna.
- Vadå, frågar fritidsledaren?
- Protestera förstås, säger de unga.
- Hurdå, frågar ledaren.
- Vi ringer till bussbolaget och skäller ut dem, säger de unga.
- Jasså, säger fritidsledaren. Hjälper det?
- Nå't måste vi göra, säger ungdomarna. Vi kan demonstrera utanför deras kontor också.
- Jaha, säger fritidsledaren.
- Du måste hjälpa oss med det här, säger de unga.
- Hurdå, frågar fritidsledaren.
- Du kanske kan hjälpa oss med en skrivelse eller nåt.

hallar och dansbanor), obligatoriska rum (skolor, arbetsplatser, fängelser), instrumentella sfärer (föreningsliv och produktionshobbies) och hemmet. Den öppna verksamheten ska utgöra en av många viktiga arenor i samhället. Den är på förhand varken bättre eller sämre än andra arenor. Den är en viktig del i mångfalden.

Ibland anklagas fritidsgårdarna för att främja kriminalitet och missbruk men jag tror inte att en mötesplats kan vara dålig. Det finns helt enkelt inga dåliga möten. Däremot kan människor med dåliga förutsättningar mötas men det innebär inte att mötet är dåligt. Mötet är en nödvändig förutsättning för att bli människa och alla människor bär inom sig möjligheten att utvecklas. Därför är så kallade dåliga möten bättre än inga möten alls.

Men för att utveckla gårdsverksamheterna, för att kunna göra kvalitativa språng till den så kallade förändringsgården kan det vara klokt att byta miljöer. Ett tänkbart scenario är att stänga den befintliga gården och handleda ungdomarna i utformandet av en verksamhet som de vill ha den. En annan variant är att helt frigöra sig från lokaler och verka i de miljöer där ungdomar redan finns. Fritidsgårdsverksamhet behöver ju inte en fast byggnad utan definieras utifrån ledarnas förhållningssätt.

Så till de sista frågeställningarna. Går det att ändra en institution från att vara kontrollerande till att främja autonomi? En del menar att en organisation alltid är starkare än människorna i den och att man därför måste lära sig att lägga ner otidsenliga organisationer och stället ägna kraft åt att bygga nya. Enligt marxistisk teori syftar ett samhälles institutioner till att återskapa de rådande klassförhållandena. Å andra sidan är ju faktiskt förändring möjlig och ur ett individuellt perspektiv blir ovanstående resonemang lätt akademiska, det vill säga de lever sina egna liv. Jag tror att den ansvarstagande människan måste försöka ändra sin egen roll från att vara en del av en kontrollerande funktion till att bli en frigörande.

Hur avgör man att då att ungdomar är underordnade? Vem har rätt att göra det? Är inte viljan att överföra de icke-respektablas protester till den respektabla sfären också en kontrollambition? Dessa frågor är också onödiga om man antar ett främjande perspektiv; ett perspektiv där människor har rätt att börja där de står och uppgiften är att utveckla.

Den som betraktar någon annan som ett problem är alltid själv själva problemet.

